

J. de Rijk

No. 2.98

LAREN

Sociaal-economische verkenning
van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland

September 1977

L 26
2.90A

MLU 77 47050

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

319442

OVERZICHT VAN UITGEBRACHTE VERWANTE PUBLIKATIES

No. 2.67	<p>Flakkee Sociaal-economische verkenning van het ruilverkavelingsgebied Flakkee J. de Rijk; februari 1975</p>	f 8,50
No. 2.73	<p>Land van Cuyk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in het noord- oosten van Noord-Brabant Th. L. van Berkel; mei 1975</p>	f 8,50
No. 2.75	<p>Twente De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst ir. P. van der Linden, F.M. de Noord en ir. H.R. Oosterveld; januari 1976</p>	f 21,--
No. 2.76	<p>De land- en tuinbouw in de gemeente Rucphen Agrarisch-planologische verkenning Th. L. van Berkel en ir. H.R. Oosterveld; januari 1976</p>	f 10,50
No. 2.79	<p>Brummen-Voorst Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; maart 1976</p>	f 8,50
No. 2.82	<p>Wonseradeel-Zuid Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Friesland J. de Rijk; augustus 1976</p>	f 7,--
No. 2.84	<p>Nispen-Schijf Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Roosendaal Th. L. van Berkel; november 1976</p>	f 15,--
No. 2.89	<p>Eemland Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de provincie Utrecht J. de Rijk; maart 1977</p>	f 10,--
No. 2.90	<p>Winterswijk-West Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in de Achterhoek Th. L. van Berkel en J. de Rijk; juni 1977</p>	f 12,50

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
1. ALGEMENE SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	9
1.1 Algemene oriëntatie	9
1.2 Bevolking	9
1.3 Beroepsbevolking en werkgelegenheid	10
1.4 Landschap en recreatie	12
1.5 Ruimtelijke ordening	12
2. AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	17
2.1 Aantallen bedrijven	17
2.2 Bedrijfsoppervlakte	20
2.3 Grondmobiliteit	21
2.4 Bedrijfsomvang	23
2.5 Rechtsvorm van het grondgebruik en verkaveling	26
2.6 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfs- hoofden en opvolgingssituatie	28
3. BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	30
3.1 Grondgebruik en produktie	30
3.2 Bedrijfstypen	31
3.3 Rundveehouderij	32
3.4 Intensieve veehouderij	39
3.5 Akkerbouw	41
3.6 Produktie en arbeid	42
4. BEDRIJFSECONOMISCHE BESCHOUWING	44
4.1 Arbeidsopbrengsten	44
4.2 Bedrijfsresultaten	45
4.3 Grupstal en ligboxenstal	46
4.4 Intensieve veehouderij	47
5. VERWACHTINGEN TEN AANZIEN VAN DE KOMENDE ONTWIKKE- LINGEN IN DE LANDBOUW	50
5.1 Verdere vermindering van het aantal bedrijven	50
5.2 Ontwikkeling in de bedrijfsoppervlakten	52
5.3 Ontwikkeling van de produktieomvang	54
5.4 Bedrijfsstructuur	58
5.5 Verdere stijging van de produktie per man	60
SAMENVATTING	61
APPENDIX	68
BIJLAGEN	69
LITERATUUR	78

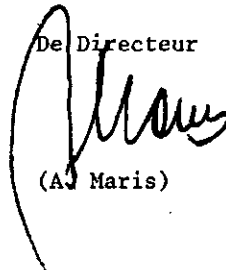
Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. Deze verkenningen worden verricht in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst. Voor het desbetreffende gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Hiermee verkrijgt men reeds in een vroeg stadium van voorbereiding van de ruilverkaveling inzicht in de aanwezige en de te verwachten problematiek in de landbouw. In een later stadium worden deze gegevens ten behoeve van het ruilverkavelingsrapport (ex artikel 34) aangevuld met meer recente gegevens.

Het onderzoek ten behoeve van de ruilverkaveling Laren is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek. De analyse en rapportering zijn verzorgd door J. de Rijk.

Den Haag, september 1977

De Directeur

A large, stylized handwritten signature in black ink, appearing to read 'Maris', is written over the typed name.

(A. Maris)

Inleiding

Deze verkenning beoogt een beeld te geven van de landbouw in het ruilverkavelingsgebied Laren en daarmee een bijdrage te leveren tot de gedachtenvorming over de ontwikkeling van de agrarische bedrijfstak. Ze bestaat uit vijf hoofdstukken en een samenvatting.

In hoofdstuk 1 worden algemene sociaal-economische ontwikkelingen in het gebied beschreven. Hierbij wordt onder andere ingegaan op de ontwikkeling van de bevolking, de beroepsbevolking, de werkgelegenheid en de plaats van de landbouw hierin. Tevens wordt aandacht besteed aan streek- en bestemmingsplannen voor zover deze voor de landbouw van belang zijn. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op de agrarische structuur van het gebied, te weten aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond, spreiding in bedrijfsgrootte (zowel naar oppervlakte als naar omvang) en aantal arbeidskrachten op de bedrijven. In hoofdstuk 3 komen belangrijke aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde, zoals samenstelling van en ontwikkelingen in de produktie, bedrijfstypen en de arbeidsproductiviteit. In hoofdstuk 4 worden bedrijfseconomische aspecten behandeld. In hoofdstuk 5 worden de verwachtingen beschreven ten aanzien van de ontwikkelingen in de landbouw in de komende tien jaren.

In de samenvatting worden de voornaamste punten bijeengebracht. In een appendix is informatie verstrekt over een klein, aangrenzend gebied.

1. Algemene sociaal-economische aspecten

1.1 Algemene oriëntatie

Het ruilverkavelingsgebied Laren (circa 6600 ha) in de Noordelijke Achterhoek beslaat voornamelijk grond van de voormalige gemeente Laren (nu gemeente Lochem) en een klein gedeelte van de gemeente Gorssel. Ruw geschat ligt van Lochem de helft in het blok. In het noorden wordt het door de Schipbeek begrensd, in het oosten door de Bolksbeek, in het zuiden door het Twentekanaal. In het westen heeft het geen natuurlijke begrenzing. Globaal vormt hier de gemeentegrens tussen Lochem en Gorssel en in het noordwesten tussen Gorssel en Bathmen de grens. Voor de begrenzing wordt verwezen naar kaart 1 1).

Bodemkundig wordt het gebied tot de zandgronden gerekend. Het heeft in sterke mate een agrarisch karakter. Laren is er de enige woonkern. Doorgaande primaire wegen doorsnijden het niet. Wel geeft vanaf Lochem een provinciale weg (S 57) langs Laren aansluiting op Rijksweg 1, met bij Laren een aftakking (S 53) richting Deventer. De oppervlakte bestaat voor circa 5000 ha (76%) uit cultuurgrond (overwegend grasland) en voor 900 ha (14%) uit bos en woeste grond, terwijl de overige 700 ha (10%) in beslag wordt genomen door wegen, erven en dergelijke. In het blok liggen twee grote landgoederen, namelijk Ampsen en Verwolde, met te zamen circa 1250 ha, waarvan ongeveer de helft bos is.

Om na te kunnen gaan of er binnen het gebied verschillen bestaan in de agrarische structuur zijn vijf deelgebieden onderscheiden, die op kaart 1 zijn ingetekend. Op deze kaart is bovendien een aan het blok grenzend klein gebied "Dochteren" onderscheiden, waarover een appendix informatie geeft. De mogelijkheid bestaat dat dit in het ruilverkavelingsgebied wordt opgenomen.

1.2 Bevolking

Het blok ligt hoofdzakelijk in de voormalige gemeente Laren. Per 1 augustus 1971 werd deze gemeente opgeheven en praktisch geheel bij Lochem gevoegd. De gemeente Lochem telt circa 17000 inwoners. Ze wordt omgeven door - met de klok mee - de gemeenten Holten, Markelo, Borculo, Ruurlo, Vorden, Warnsveld, Gorssel en Bathmen. Het verloop van de bevolking hier is in tabel 1.1 weer gegeven.

1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproductie is niet toegestaan.

Tabel 1.1 Bevolkingsverloop

Gemeente 2) en gebied		Inwonertal 1-1- 1975	Indices per periode 1)			
			1960- 1965	1965- 1970	1970- 1975	1960- 1975
Lochem 3)		16866	104	107	106	118
Holtten	N	8865	111	113	123	155
Markelo	NO	6941	102	101	110	114
Borculo	O	9639	106	111	113	133
Ruurlo	Z	7430	106	112	109	130
Vorden	Z	7313	103	109	106	119
Warnsveld	ZW	7102	105	104	106	115
Gorssel	W	14545	110	111	103	125
Bathmen	NW	4518	106	126	149	200
Gelderland		1621 d.	109	109	108	128
Overijssel		977 d.	112	107	106	127
Nederland		13599 d.	107	106	105	119

1) Waarbij het aantal in het begin op 100 is gesteld.

2) Met richting ten opzichte van Lochem.

3) Vóór 1971 Lochem plus Laren.

Lochem behoort met Markelo, Vorden en Warnsveld tot de minder snel groeiende gemeenten in deze omgeving. De procentuele groei houdt er ongeveer gelijke tred met de landelijke, die lager ligt dan voor Gelderland en Overijssel. Ook de groei sedert 1970 is in Lochem (met Vorden, Warnsveld en Gorssel) zwakker geweest dan gemiddeld voor Gelderland, waarbij het vestigingsoverschot over de eerste jaren (1970 en 1971) omsloeg in een vertrekoverschot.

In het landelijke gebied van Lochem (de voormalige gemeente Laren ten noorden en ten zuiden van het stadje) bleef de bevolking nagenoeg gelijk. Hier was over 1960-1970 sprake van een vertrekoverschot, wat in geen van de in de tabel genoemde gemeenten voorkwam. Het aantal inwoners van het ruilverkavelingsgebied is daardoor de laatste jaren nagenoeg constant op ongeveer 4000 gebleven. De kern van Laren heeft circa 1100 inwoners.

1.3 Beroepsbevolking en werkgelegenheid

De bevolking in de voormalige gemeente Laren is de laatste 15 jaren nauwelijks toegenomen. Ook de actieve beroepsbevolking nam in aantal niet toe. Van de mannelijke beroepsbevolking werkte in 1960 nog 65% in de landbouw, in 1970 nog bijna 50% en in 1975 naar schatting nog 45%. Daarnaast werkte in 1975 naar schatting 20% in de industrie en bouwnijverheid, 15% in de dienstensector,

10% in handel en vervoer en 10% in overige beroepen 1).

De plaatselijke werkgelegenheid (agrarische zowel als niet-agrarische) is geleidelijk verminderd. Recentelijk had inkrimping plaats van het aantal arbeidsplaatsen in toe- en afleveringsbedrijven voor de landbouw (Agrarisch Belangen Centrum en zuivel-fabriek Coberco). Het gevolg was een toenemende uitgaande pendel en een afnemende inkomende pendel. De uitgaande pendel overtrof in 1960 de inkomende pendel met bijna 100 man, in 1970 met ongeveer 200 (600 min 400) man en is over 1970-1975 met naar schatting 15% gestegen. De voornaamste pendelplaats van Laren uit gezien is Lochem en daarna Borculo, Zutphen en Vorden, terwijl de inkomende pendel voornamelijk uit Lochem en Gorssel komt.

Gezien de verminderde plaatselijke werkgelegenheid in Laren en de relatief toegenomen uitgaande pendel, bij een in het algemeen toegenomen mobiliteit van de arbeid, is het van belang de werkgelegenheid in groter verband te bezien. Gegevens over de relatieve werkloosheid in deze omgeving ten opzichte van de omliggende Gelderse regio's en een breder kader ontleen we aan het districtsbureau voor de arbeidsvoorziening in Gelderland en de maandverslagen van de arbeidsmarkt van het Ministerie van Sociale Zaken.

Tabel 1.2 Geregistreerde arbeidsreserve mannen (in procenten van de afhankelijke beroepsbevolking)

	1965	1970	1975
Gewest Zutphen (w.o. Lochem)	0,8	1,0	4,4
Gewest Winterswijk	1,2	1,0	5,8
Gewest Doetinchem	1,5	1,5	5,9
Oostelijk Gelderland	1,2	1,2	5,5
Gelderland	1,4	1,3	5,7
Nederland	1,4	1,5	5,0

Uit tabel 1.2 blijkt dat de werkloosheid in de periode 1970-1975 vrij algemeen is gestegen. De toename in het gewest Zutphen, waaronder Lochem valt, was evenwel geringer dan gemiddeld in oostelijk Gelderland. Aan te nemen is derhalve dat de werkgelegenheid vanuit Laren gezien relatief niet ongunstig is. Overigens hadden

1) Deze en volgende informatie zijn ontleend aan en afgeleid van de volks- en beroepstellingen (CBS), een rapport uit 1973 van de Cultuurtechnische Dienst op basis waarvan aan Gedeputeerde Staten advies wordt uitgebracht over de ruilverkavelingsaanvraag, de bestemmingsplannen voor het buitengebied van de gemeenten Lochem en Gorssel en gegevens ten behoeve van een nieuw, gemeentelijk structuurplan (gemeente Lochem).

oostelijk Gelderland en geheel Gelderland in 1965 en 1970 iets lagere werkloosheidpercentages dan landelijk, in 1975 echter iets hogere.

In de voormalige gemeente Lochem is de mannelijke beroepsbevolking sedert 1970 met naar schatting 15% toegenomen. De voornaamste industriële werkgelegenheid is hier hout- en metaalnijverheid, confectie-, zuivel-, voedings- en genotmiddelenindustrie.

1.4 Landschap en recreatie

Kenmerkend voor het gebied is de afwisseling tussen jonge ontginningen, oude cultuurlandschappen (hoevelandschap) en meer gesloten boslandschappen (parklandschap). Een ander belangrijk landschappelijk element wordt gevormd door zandwegen, die er toe bijdragen dat het landschap hier typisch Achterhoeks is. Verspreid in het blok liggen voorts een aantal terreinen van natuurwetenschappelijke waarde. Hieronder valt een groot deel van de gronden gelegen in de onder de Natuurschoonwet 1928 gerangschikte landgoederen, te weten Oolde, Verwolde en Ampsen.

Het aantrekkelijke landschap heeft ertoe bijgedragen dat het gebied een recreatieve functie vervult. Deze betreft in de eerste plaats verblijfsrecreatie. Er bevinden zich een camping van 7 ha, een vakantie-bungalowpark en een totale hotelaccommodatie van ruim 50 bedden. De landgoederen zijn alle "opengesteld".

De gemeente Lochem is toegetreden tot het recreatieschap "De Graafschap". Dit schap zal voor de aangesloten gemeenten een recreatie-basisplan opstellen. De aanwezige verblijfsrecreatieaccommodatie is in 1969 geïnventariseerd. Sindsdien was er enig verlies aan capaciteit en blijkt er een verhoogde animo te zijn om gebruik te maken van kampeercentra en terreinen, tot uiting komend in verzoeken om medewerking tot uitbreiding van bestaande accommodatie en vestiging van nieuwe. Een andere verschuiving in het recreatiepatroon blijkt uit het toegenomen aantal zogenaamde tweede woningen. Hieronder zijn er die oorspronkelijk woningen (bedrijfsgebouwen) van agrariërs waren.

1.5 Ruimtelijke ordening

1.5.1 Bevolking

Gegevens over het te verwachten verloop van de bevolking ontleen we aan het in 1975 verschenen voorontwerp van een streekplan Oost-Gelderland. Tabel 1.3 geeft een globale raming voor 1985 weer, waaraan een drietal visies ten grondslag liggen. Het eerste alternatief berust op de gedachte in de agglomeraties Doetinchem, Zutphen en Winterswijk extra groei te stimuleren. In het tweede wordt, vergeleken met het eerste, een grotere spreiding over de streek beoogd.

De voorzieningen op lokaal niveau zouden daardoor worden ondersteund. Het derde alternatief biedt een tussenoplossing. De groei van Doetinchem zou zodanig moeten worden gestimuleerd dat deze plaats het centrum van Oost-Gelderland wordt (voor het overige ligt dit alternatief meer in de sfeer van het tweede). Dit derde alternatief vindt weerklank in de in 1976 verschenen verstedelijkingsnota (tweede deel van de derde nota over de ruimtelijke ordening).

Tabel 1.3 Raming van de bevolkingsontwikkeling in de komende tien jaren

	Aantal inwoners			
	1975	raming 1985 bij alternatief		
		I	II	III
Gemeente Lochem	16866	17850	19850	19850
Gemeente Borculo	9639	10300	11050	11050
Gemeente Ruurlo	7430	7000	7750	7750
Gemeente Vorden	7313	7600	8300	8300
Gemeente Warnsveld	7102	12850	9400	9400
Gemeente Gorssel	14545	14950	14950	14950
Gemeente Zutphen	28602	29400	29400	29400
Gemeente Doetinchem	34897	45050	37550	48750
Gemeente Winterswijk	27332	31550	28450	28450
Oost-Gelderland	319850	360700	360700	364400

De bevolking van de gemeente Lochem zou volgens deze ramingen met 6% variërend tot 18% toenemen en die van geheel Oost-Gelderland met 13 à 14%. Van de om Lochem heen liggende Gelderse gemeenten (Borculo, Ruurlo, Vorden, Warnsveld en Gorssel) zou alleen Warnsveld sterker (variërend van met 32% tot en met 81%) groeien.

Schattingen in het kader van de voorbereiding van een nieuw gemeentelijk structuurplan 1) komen hoger uit, namelijk op circa 20500 inwoners, wat een groei met 22% zou betekenen. Deze prognose is in tabel 1.4 met betrekking tot het ruilverkavelingsgebied nader gespecificeerd.

Verwacht wordt een concentratie van de gemeentelijke groei in de woonkern Lochem. Dit houdt onder meer een reservering in voor de bouw van ruim 1300 woningen. De uitbreiding van Lochem heeft, mede door het Twente-kanaal, niet in de richting van het blok plaats.

1) Verwacht wordt dat dit in de loop van 1977 gereed zal komen.

Tabel 1.4 Raming van het bevolkingsverloop met betrekking tot het blok

	Aantal inwoners		
	in 1975 circa	in 1985 prognose	index
Blok:			
kern (dorp) Laren	1100	1450	132
overig gebied	2900	2550	88
totaal blok	4000	4000	100
Gemeente Lochem	17000	20500	122

De totale bevolking van het ruilverkavelingsgebied zal waarschijnlijk gelijk blijven. De groei van de kern Laren zal daarbij naar verwachting gelijk op gaan met een vermindering van de verspreide bevolking in het overige gebied. De onttrekking van cultuurgrond voor woningbouw zou bij deze groei zeer gering zijn.

1.5.2 Beroepsbevolking en werkgelegenheid

Evenals dit voor de toekomstige bevolking is gedaan, zijn in het reeds genoemde voorontwerp-streekplan drie alternatieven ontwikkeld voor de toekomstige werkgelegenheid. In alle drie wordt aan Lochem een vrij belangrijke ontwikkeling toegedacht, mede samenhangend met zijn huidige functie en ligging aan enkele belangrijke vervoerslijnen.

De teneur van het in voorbereiding zijnde structuurplan van de gemeente Lochem zal waarschijnlijk zijn dat een groei van de werkgelegenheid verwacht wordt die gelijke tred houdt met de groei van de beroepsbevolking. Hierbij denkt men tevens, behoudens sterke conjunctuurdaling, de in de landbouw wegvallende arbeidsplaatsen in de niet-agrarische werkgelegenheid te kunnen opvangen.

1.5.3 Ruimtelijke ordening met het oog op de landbouw

Nadere gegevens over de ruimtelijke ordening met het oog op de landbouw ontlenen we voornamelijk aan de gemeentelijke bestemmingsplannen van het buitengebied. Zowel dat van Lochem als van Gorssel is in 1975 door Gedeputeerde Staten goedgekeurd. Deze plannen beogen:

1. een redelijke bescherming van de landschappelijke, natuurwetenschappelijke en cultuurhistorische waarden;
2. regelingen voor het agrarisch gebied die enerzijds recht doen aan de wenselijkheid en de noodzaak om, met inachtneming van hetgeen onder 1. is gesteld, exploitatiemogelijkheden te bieden en anderzijds eendoelmatig middel scheppen om de toenemende druk vanwege andere doeleinden (wonen, werken en recreatie) op het agrarisch gebied te kunnen weerstaan;

3. het regelen van de ruimtebehoefte voor de recreatie;
4. het regelen van de overige bestemmingen.

In deze plannen zijn met betrekking tot de landbouw de gebruikelijke bestemmingen "agrarische doeleinden I, II en III" gegeven 1). Er zijn bepalingen in opgenomen die mogelijkheden bieden van bedrijfsstichting, bedrijfssplitsing, het bouwen van ligboxenstallen, verbouw of bouw voor twee gezinnen op één bedrijf en dergelijke. Naarmate de landschappelijke waarde van een gebied sterker wordt ervaren (II en III), zijn extra waarborgen geschapen voor landschapsbehoud en -herstel. Deze extra waarborgen betreffen met name de aanwijzing van nieuwe bouwpercelen. Uitgangspunt zal zijn de noodzaak van exploitatie van de tot agrarische doeleinden II en III bestemde gronden. Voor de bestemmingen agrarische doeleinden I en II is gekozen de methode van nadere uitwerking ex artikel 11 W.R.O., waarbij de uitwerking beperkt is tot de vestiging van reële en volwaardige agrarische bedrijven en de Provinciale Landbouwkundige Dienst als adviesinstantie fungeert. In de gebieden aangewezen voor agrarische doeleinden III is de aanwijzing van nieuwe bouwpercelen mogelijk gemaakt middels een wijzigingsbevoegdheid ex artikel 11 W.R.O. In verband met de kwetsbaarheid van het landschap is hier dus de wijzigingsmethode gekozen. Gebied met agrarische doeleinden III komt buiten de twee grote landgoederen praktisch uitsluitend voor bij Groot-Dochteren aan weerszijden van de spoorlijn. In dit gebied bevindt zich bovendien een aan het Twente-kanaal grenzend terrein dat van zodanig archeologisch belang is (nederzettingsresten uit de laat-Romeinse tijd) dat volgens het gemeentelijk bestemmingsplan het ongeschonden behoud daarvan middels een passende bestemming dient te worden verzekerd. Gebied met agrarische doeleinden II komt voornamelijk in het uiterste westen van het blok voor, namelijk bij het landgoed Oolde en in de gemeente Gorssel. Globaal valt ruim vier vijfde van de circa 5000 ha cultuurgrond in het blok onder agrarisch gebruik I, bijna een tiende onder agrarisch gebruik II en eveneens bijna een tiende onder agrarisch gebruik III.

Volgens een in 1970 verschenen nota van de Gelderse Recreatie Commissie dienen er tot 1985 in de Graafschap nog een groot aantal toeristische slaappleatsen bij te komen. In dit kader wil de gemeente Lochem volgens het gemeentelijke bestemmingsplan zijn capaciteit opvoeren. De in de nota uit 1970 vermelde prognoses wat betreft het aantal toeristische slaappleatsen zijn inmiddels verouderd en waarschijnlijk te hoog gegrepen. Te verwachten is dat het in wording zijnde streekplan met een geringere groei rekening houdt. Ruimtelijk wordt concentratie van recreatieve voorzieningen

1) Die erop neerkomen dat het agrarisch gebruik onder I praktisch geen nevenaspecten heeft, onder II samengaat met landschappelijke en onder III samenvalt met bijzondere landschappelijke waarde.

in onder andere een zone ten noorden van het dorp Laren beoogd. Overwegingen daarbij zijn met name: situering op redelijke afstand van een verzorgingskern, het in stand houden van gaaf agrarisch gebied en een zo gering mogelijke aantasting van natuur en landschap. Indien in de toekomst behoefte aan nieuwe recreatieterreinen zou ontstaan, zal bij voorkeur aansluiting worden gezocht bij de reeds bestaande concentraties.

Op grond van de ter beschikking staande gegevens is te verwachten dat het areaal cultuurgrond in het ruilverkavelingsgebied in de komende tien jaren slechts in geringe mate zal verminderen. Overwegingen zijn hierbij met name dat verwacht wordt dat de bevolking niet zal toenemen, dat de plaatselijke werkgelegenheid niet wordt uitgebreid en er geen nieuwe rijks- of provinciale wegen door het gebied worden aangelegd. Wel is enig verlies ten behoeve van de recreatie te verwachten, gezien de beoogde concentratie hierbij zal dit echter zeer beperkt kunnen zijn. Voorts blijkt dat op circa 80% van de cultuurgrond geen beperkingen in het gebruik zijn gelegd, terwijl ten aanzien van de overige 20% mogelijkheden worden geboden de opgelegde beperkingen op te heffen. Wel zal door toenemende milieueisen de intensieve veehouderij zich niet overal kunnen ontplooiën.

2. Agrarisch-structurele aspecten

De ontwikkeling van de agrarische structuur wordt in het algemeen gekenmerkt door een vermindering van de oppervlakte cultuurgrond, een vermindering van het aantal bedrijven, een vermindering van het aantal arbeidskrachten en groei van de produktie. Hoe staat het hieromtrent in dit blok?

De beschrijving in dit en het volgende hoofdstuk is gebaseerd op de landbouw (mei)tellingen en heeft betrekking op alle geregistreerde bedrijven in het blok en op de cultuurgrond die bij deze bedrijven is geregistreerd. Bij deze tellingen worden kleine bedrijfjes ¹⁾ buiten beschouwing gelaten. Bovendien blijft het grondgebruik in het blok van niet in het blok wonenden buiten beschouwing, terwijl anderzijds wel is meegeteld het grondgebruik buiten het blok van in het blok wonenden. De oppervlakte cultuurgrond in het blok wordt hiermee dus niet exact bepaald.

In dit en de volgende hoofdstukken worden meermalen vergelijkende cijfers van het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West gegeven. Dit is namelijk het enige Gelderse blok waarvan het basismateriaal uit dezelfde periode op dezelfde wijze is bewerkt. Voor het landbouwgebied waarin het blok ligt, de provincie en Nederland zijn dezelfde criteria niet geheel door te voeren, waardoor slechts een meer globale vergelijking mogelijk is.

2.1 Aantallen bedrijven

De bedrijven worden onderscheiden in hoofdberoepsbedrijven (A en B bedrijven) en nevenbedrijven (C en D bedrijven). In bijlage 1 wordt deze indeling nader omschreven. De hoofdberoepsbedrijven vormen de belangrijkste categorie. Globaal kan gesteld worden dat men op deze bedrijven voor zijn bestaan hoofdzakelijk (en in vele gevallen uitsluitend) van het eigen landbouwbedrijf afhankelijk is. In 1975 maakte deze categorie 81% van de bedrijven uit (in 1970 83%), terwijl in beide jaren 92% van de geregistreerde cultuurgrond bij deze bedrijven behoorde.

In de periode 1970-1975 is het aantal hoofdberoepsbedrijven afgenomen van 397 tot 365 of wel met gemiddeld 1,7% per jaar ²⁾.

-
- 1) Bedrijfjes kleiner dan 10 standaardbedrijfseenheden.
 - 2) In het deelgebied Laren was de vermindering trager, in de deelgebieden Larensche Broek en Bekmansbroek en Exel sneller dan dit gemiddelde, terwijl het aantal bedrijven op de twee landgoederen gelijk bleef.

Dit is een traag tempo (in het blok Winterswijk-West 3%, landelijk 2,8% per jaar). Uit een eerdere verkenning van het blok 1) blijkt dat dit over 1968-1973 gemiddeld 2,6% per jaar was. Ook landelijk is de vermindering van het aantal bedrijven de laatste jaren vertraagd (in 1974-1975 iets boven de 2%). Een van de belangrijkste oorzaken van deze vertraging sinds het begin van de jaren zeventig is landelijk waarschijnlijk het gebrek aan voldoende alternatieve werkgelegenheid.

Tabel 2.1 Bedrijven naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven *)	
	1970	1975
Hoofdberoepsbedrijven	397	365
Nevenbedrijven	81	84
Totaal	478	449

*) Van minstens 10 sbe.

De categorie nevenbedrijven bestaat voornamelijk uit bedrijven in de C-beroepsgroep (niet-agrariërs). De aantalsverhouding tussen hoofdberoeps- en nevenbedrijven loopt streeksgewijze vrij sterk uiteen. In het blok komt het percentage nevenbedrijven (in 1975 19%) vrijwel overeen met het gemiddelde voor de zandgronden, dat is iets hoger dan gemiddeld voor Nederland (17%).

Hoe is de verandering van het aantal hoofdberoepsbedrijven nu tot stand gekomen? In totaal zijn 34 bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen (waarvan de helft werd opgeheven en de helft nevenbedrijf werd), terwijl er slechts 2 hoofdberoepsbedrijven bijkwamen.

Aantal in 1970	397
Afgenomen met (opgeheven 17, naar C 8, naar D 9)	-34
Toegenomen met (vanuit C)	+ 2
Aantal in 1975	365

Het verdwijnen als hoofdberoepsbedrijf had verschillende oorzaken. Als hoofdoorzaken zijn onderscheiden beroepsbeëindiging door oudere bedrijfshoofden (het natuurlijke verloop), beroepsverandering door jongere bedrijfshoofden en overige oorzaken (beroepsbeëindiging van jongere bedrijfshoofden en overname van een bedrijf elders).

1) Interne Nota 193 van november 1973.

Tabel 2.2 De mutaties in de bedrijfsleiding van hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

Mutatieoorzaak	Totaal aantal	Aantal voortgezet als		Aantal opge- heven
		hoofdberoeps- bedrijf x)	neven- bedrijf	
Beroepsbeëindiging xx)	64	41 (1)	12	11
Beroepsverandering	11	2 (1)	5	4
Overige oorzaken	4	2	-	2
Totaal	79	45 (2)	17	17

x) Tussen haakjes waarvan door niet-familie.

xx) Van oudere bedrijfshoofden.

Van de 64 oudere bedrijfshoofden die hun beroep beëindigden werd 64% (een aantal van 41) opgevolgd, wat naar landelijke maatstaven (waarschijnlijk 40 à 50%) een hoog percentage is. Uitzonderlijk hoog is dit echter niet, met name voor Gelderse blokken. Zo had het blok Winterswijk-West over dezelfde periode en het blok Brummen-Voorst over een iets eerdere periode een zelfde opvolgingspercentage.

Het aantal bedrijfshoofden dat van beroep veranderde, was gering. Gerekend over de bedrijfshoofden die jonger zijn dan 55 jaar (260 in 1970), was het effectieve beroepsveranderingspercentage 1) 0,7% per jaar. Dit percentage is zowel naar landelijke als Gelderse maatstaven laag (landelijk waarschijnlijk 1,0 à 1,5%, Winterswijk-West 1,9% en Brummen-Voorst 3%).

De vermindering van het aantal bedrijven hangt dus nauw samen met beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden. Vergeleken met andere Gelderse blokken was het lage beroepsveranderingspercentage de hoofdoorzaak van de in het blok trage vermindering van het aantal bedrijven, vergeleken met landelijk zowel het hoge opvolgingspercentage als het lage beroepsveranderingspercentage. De achtergrond van dit tragere verloop laat zich slecht raden. Deze moet niet worden gezocht in een gunstiger bedrijfsgrootte. Zo was de gemiddelde bedrijfsomvang in 1970 in Laren 96 sbe (in Winterswijk-West 95 sbe), het gemiddelde van de verdwenen hoofdberoepsbedrijven 63 sbe (in Winterswijk-West 74 sbe), terwijl het gemiddelde van de als hoofdberoepsbedrijf voortgezette bedrijven 99 sbe was (in Winterswijk-West eveneens 99 sbe). Uit tabel 1.2 blijkt bovendien dat de werkgelegenheid in deze omgeving relatief niet ongunstig is. Het gebrek aan alternatieve werkgelegenheid kan dus ook geen verklaring vormen voor deze tragere vermindering.

1) Effectief in die zin dat het tot vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven heeft geleid.

2.2 Bedrijfsoppervlakte

Gezamenlijk hadden de in het blok wonende geregistreerden in 1975 4828 ha cultuurgrond (gemeten maat) in gebruik, dat is 11 ha meer dan de in 1970 in het blok wonende geregistreerden in gebruik hadden. In aanmerking nemende dat er in deze periode grond - zij het betrekkelijk weinig - aan agrarisch gebruik is onttrokken, zou dit een aanwijzing kunnen zijn dat de in het blok wonenden iets actiever op de "grondmarkt" zijn dan de om het blok wonenden.

Bij hoofdberoepsbedrijven hoorde in 1975 4431 ha cultuurgrond (15 ha minder dan in 1970). Van deze bedrijven was 41% kleiner dan 10 ha, 37% van 10 tot 15 ha, 12% van 15 tot 20 ha en 10% minstens 20 ha. Uit het oogpunt van de bedrijfsoppervlakte is het blok dus een kleinschalig gebied. De oppervlakte per bedrijf bedroeg in 1975 gemiddeld 12,1 ha vergeleken met 11,2 ha in 1970. De bedrijven zijn dus in het algemeen te klein om alleen van grondgebonden produktie te kunnen bestaan en oppervlakteuitbreiding gaat zeer traag.

Tabel 2.3 Bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven

	Aantallen		Percentages		Index 1975 (1970=100)
	1970	1975	1970	1975	
Tot 5 ha	20	19	} 48	} 41	95
5 - 10 ha	170	132			78
10 - 15 ha	141	135	35	37	96
15 - 20 ha	36	43	9	12	119
20 - 30 ha	27	29	} 8	} 10	} 120
30 - 50 ha	3	7			
Totaal	397	365	100	100	92

De vermindering van het aantal bedrijven had betrekking op de groep beneden 15 ha. Verreweg de dichtst bezette klassen zijn nog steeds die van 5-10 ha en die van 10-15 ha. Deze twee klassen te zamen (dus de bedrijven van 5 tot 15 ha) maakten in 1975 73% van het totale aantal bedrijven en 61% van de totale oppervlakte cultuurgrond uit. De - overigens geringe - verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur kwam tot stand doordat enerzijds de verdwenen bedrijven kleiner waren (8,3 ha) dan het gemiddelde van 11,2 ha in 1970 en anderzijds door uitbreiding van 11,5 ha tot 12,2 ha op de bedrijven die in beide jaren aanwezig waren.

De landgoederen worden gekenmerkt door een aanzienlijk betere bedrijfsoppervlaktestructuur (in 1970 gemiddeld 14,8 en in 1975 17,1 ha), Larensche Broek en Bekmansbroek door een slechtere (in 1970 gemiddeld 9,2 en in 1975 10,0 ha).

2.3 Grondmobiliteit

Onder de grondmobiliteit wordt verstaan het grondverkeer tussen gebruikers. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen het grondverkeer in ruime zin (het totale grondverkeer, inclusief overdracht van bedrijven), het "vrije" grondverkeer (inclusief overdracht van bedrijven voor zover aan niet-familieleden) en het grondverkeer in enge zin (exclusief alle overdracht van bedrijven). De oppervlakte van het "vrije" grondverkeer is voor een belangrijk gedeelte te beschouwen als de oppervlakte die "aan de markt" komt, met andere woorden het grondaanbod. Voorts bestaat dit voor een gedeelte uit grondtransacties tussen familieleden en pachtttransacties.

In tabel 2.4 wordt een overzicht gegeven van het grondverkeer in de periode 1970-1975. Aangezien alleen de oppervlakten in 1970 en 1975 worden vergeleken, valt hierbij een (waarschijnlijk klein) deel van het grondverkeer buiten de waarneming. Er werden, uitgaande van 478 bedrijven in 1970 57 bedrijven overgedragen (waaronder slechts enkele aan niet-familieleden), 33 bedrijven opgeheven en 2 bedrijven gesticht.

Het totale grondverkeer omvatte 969 ha, het "vrije" grondverkeer 396 ha en het grondverkeer in enge zin 351 ha. Gerekend naar de 4817 ha die alle bedrijven in het blok in 1970 besloegen, was het grondaanbod in het blok Laren relatief gering. Dit was bij de reeds geconstateerde geringe vermindering van het aantal bedrijven ook te verwachten.

	Laren	Winterswijk- West	Brummen- Voorst
1. Blokoppervlakte in 1970, resp. 1968	4817(100%)	6421(100%)	5626(100%)
In de volgende 5 jaren:			
2. Ha die van gebruiker wisselde	969(20%)	1732(27%)	1594(28%)
3. Ha "vrij" grondverkeer 1)	396(8%)	812(13%)	993(18%)
4. Ha grondverkeer in enge zin 1)	351(7%)	739(12%)	847(15%)

Uitgaande van de oppervlakte cultuurgrond in het begin van een vijfjaarlijkse periode, bedroeg het "vrije" grondverkeer in het blok Laren 8%, in het blok Winterswijk-West 13% en in het blok Brummen-Voorst 18%. Tot het "vrije" grondverkeer in Laren, groot 396 ha, behoorde 45 ha bij bedrijfsoverdrachten aan niet-familieleden. Van het overige grondaanbod (grondverkeer in enge zin), groot

1) "Vrije" grondverkeer: 2 minus bedrijfsoverdrachten aan familieleden; grondverkeer in enge zin: 3 minus bedrijfsoverdrachten aan vreemden.

351 ha, was ongeveer twee derde aanbod bij bedrijfsopheffingen en een derde door bedrijfsverkleiningen. Bij dit laatste speelde overgang naar een andere beroepsgroep (hoofdberoepsbedrijven die nevenbedrijven werden) een onbetekende rol.

Hoewel op nevenbedrijven het grondaanbod relatief veel groter is en de grondverwerving kleiner, nam de betekenis van het nevengrondgebruik iets toe. Dit was het gevolg van de oppervlakte die buiten het grondverkeer om (bij beroepsverandering van het bedrijfshoofd) in deze categorie belandde. Deze oppervlakte betrof 100 ha, terwijl slechts 20 ha bij beroepsverandering werd afgestoten.

Tabel 2.4 Grondverkeer (in ha cultuurgrond) in de periode 1970-1975

	Totaal	Groep bedrijven	
		hoofdberoeps- bedrijven	neven- bedrijven
Uitgangspositie in 1970	4817	4446	371
Grondafstand:			
bedrijfsoverdracht aan familie	573 1)	538 1)	35
bedrijfsoverdracht aan vreemden	45 2)	37 2)	8
bij bedrijfsopheffing 3)	237	163	74
bij bedrijfsverkleining (in dezelfde groep gebleven)	94	73	21
bij bedrijfsverkleining (over naar andere groep)	20	20	-
Grondafstand totaal	969	831	138
Grondaanvaarding:			
bedrijfsovername	618	575	43
bij bedrijfsstichting 4)	5	-	5
bij bedrijfsvergroting (in dezelfde groep gebleven)	355	339	16
bij bedrijfsvergroting (over naar andere groep)	2	2	-
Grondaanvaarding totaal	980	916	64
Administratieve mutaties 5)		-100	+100
Eindpositie in 1975	4828	4431	397

1) Bij 14 ha tevens overgang tot nevenbedrijf.

2) Bij 11 ha tevens overgang tot nevenbedrijf.

3) En verdwijnen uit de registratie.

4) En verschijnen in de registratie.

5) Grond die buiten het grondverkeer om in andere groep belandde, doordat 13 "hoofdberoepers" "nevenberoepers" werden.

Van de 34 hoofdberoepsbedrijven die als hoofdberoepsbedrijf verdwenen (met in 1970 283 ha), werden er 17 opgeheven (met in 1970 163 ha) en werden er 17 nevenbedrijf (met in 1970 120 ha), waarvan tot 1975 100 ha werd aangehouden en slechts 20 ha losgelaten. Bij het verdwijnen als hoofdberoepsbedrijf werd derhalve gemiddeld twee derde van de oppervlakte losgelaten en werd een derde aangehouden.

Bedrijven die hoofdberoepsbedrijf bleven zijn enerzijds met ruim 70 ha verkleind en hebben anderzijds 340 ha verworven. In bijlage 2 is het grondverkeer met betrekking tot deze groep bedrijven weergegeven. In vroegere jaren was meestal het vaste patroon daarin dat naarmate de bedrijven kleiner waren, meer grond werd verworven en minder losgelaten. Over de periode 1970-1975 is dit patroon in het blok Laren niet terug te vinden (evenmin als in het blok Winterswijk-West en over 1968-1973 in het blok Brummen-Voorst). In de bedrijfsoppervlakteklassen vanaf 5 tot en met 30 ha (die in 1970 94% van de bedrijven omvatten) is namelijk naarmate de bedrijven groter waren gemiddeld meer grond verworven en minder grond losgelaten. Zo werden de bedrijven van eertijds 10 tot 15 ha per saldo met gemiddeld 0,6 ha per bedrijf vergroot en die van eertijds 15 tot 20 ha met 1,3 ha. Wat hiervan de achtergronden zijn, is nog niet duidelijk. Mogelijk heeft het te maken met de ontwikkeling in de rundveehouderij. Door de komst van ligboxen wordt het aantal arbeidsuren per koe drastisch verlaagd. Dit stimuleert vooral voor de wat grotere bedrijven tot uitbreiding van de melkveestapels en van de bedrijfsoppervlakte.

Tabel 2.5 Oppervlakteveranderingen van - in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven x)	Aantal vergroot c.q. verkleind met ... ha					
		1-3	3-5	5-7	7-10	10-15	15 e.m.
Vergroot	86	47	20	9	6	2	2
Verkleind	25	19	3	2	1	-	-

x) Totaal 363, waarvan 252 zonder verandering van 1 ha en meer.

Uit de spreiding in omvang van bedrijfsvergrotingen in tabel 2.5 blijkt dat het in hoofdzaak om betrekkelijk kleine bedrijfsvergrotingen gaat. Slechts een viertal bedrijven werd met minstens 10 ha vergroot.

2.4 Bedrijfsomvang

De omvang van de bedrijven wordt uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (sbe) 1). Naast de bedrijfsoppervlakte tellen hier-

1) Zie toelichting in bijlage 1.

bij ook mee verschillen in intensiteit van het grondgebruik en de omvang van de intensieve veehouderij.

Tabel 2.6 De ontwikkeling van de totale produktie (sbe)

	Aantal sbe		Gemiddeld per bedrijf		Gemiddeld per ha	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Hoofdberoepsbedrijven	38223	45616	96	125	8,6	10,3
Nevenbedrijven	3025	2927	37	35	8,2	7,4
Totaal	41248	48543	86	108	8,6	10,1

De produktieomvang per hoofdberoepsbedrijf bedroeg in 1975 125 sbe l). Vergeleken met andere gebieden is de produktieomvang per bedrijf vrij klein (in Winterswijk-West bedroeg deze in 1975 132 sbe, landelijk in 1975 140 sbe). In 1970 was de produktie per bedrijf gemiddeld 96 sbe. De groei bedroeg dus 5 à 6% per jaar (landelijk 4 à 5% per jaar). Voor een klein gedeelte wordt deze veroorzaakt doordat de bedrijven die verdwenen kleiner waren (in 1970 gemiddeld 63 sbe) dan de bedrijven die werden voortgezet. De bedrijven die werden voortgezet waren in 1970 gemiddeld 99 sbe en in 1975 gemiddeld 125 sbe. Deze stijging met bijna 5% per jaar was voor bijna een kwart het gevolg van oppervlakteuitbreiding, voor een derde van uitbreiding van de intensieve veehouderij en voor het overige van verzwaring van de veedichtheid.

Tabel 2.7 Verloop van de bedrijfsomvang van hoofdberoepsbedrijven

Aantal sbe in 1970	Aantal sbe in 1975							Verdwenen	Totaal 1970 397
	tot 70	70-90	90-110	110-130	130-150	150-190	vanaf 190		
Tot 70	55	22	4	4	-	1	2	22	110
70-90	8	26	29	6	5	3	2	9	88
90-110	1	7	18	19	15	11	5	2	78
110-130	-	1	1	10	17	20	6	-	55
130-150	-	-	-	2	2	15	11	-	30
150-190	-	-	1	-	1	3	17	1	23
Vanaf 190	-	1	1	-	-	4	7	-	13
Bijgekomen	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Totaal 1975	365	64	57	54	42	40	57	51	-

1) Tussen de deelgebieden zijn de verschillen in de gemiddelde bedrijfsomvang betrekkelijk gering, dit dus in tegenstelling tot de gemiddelde bedrijfsoppervlakte.

Hoe de ontwikkeling in bedrijfsomvang verliep, is in tabel 2.7 weergegeven. Bijna twee derde van de bedrijven blijkt tot een hogere klasse te zijn gegroeid, bijna een derde heeft dezelfde of ongeveer dezelfde omvang gehouden en ongeveer 8% werd verkleind. Onder de vergrote bedrijven is er een aantal met 50 en meer sbe uitgebreid. Uit deze tabel kan tevens worden afgeleid dat er van de kleinere bedrijven minder naar een hogere klasse zijn gegaan dan van de grotere: van de kleinere bedrijven ongeveer de helft en van de grotere bedrijven ongeveer driekwart. De verschillen in bedrijfsomvang worden hierdoor groter.

Bij een moderne en doelmatige bedrijfsvoering moet een bedrijf, globaal bezien, ten minste een omvang hebben van 120 sbe, wil het een redelijk inkomen bieden aan één arbeidskracht 1). Tabel 2.8 maakt een globale beoordeling van de schaal van de bedrijven mogelijk.

Tabel 2.8 Bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven

	Blok Laren				Blok Winterswijk-West			
	percentage bedrijven		percentage cultuurgrond		percentage bedrijven		percentage cultuurgrond	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Tot 70 sbe	27	17	18	10	28	17	18	11
70- 90 sbe	22	16	20	13	25	15	22	10
90-110 sbe	20	15	21	14	15	13	16	12
110-130 sbe	14	11	17	11	13	11	16	10
130-150 sbe	8	11	10	13	9	12	12	13
150-190 sbe	6	16	9	19	8	14	12	16
190 sbe e.m.	3	14	5	20	2	18	4	28
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

In 1975 had nog ruim de helft van de bedrijven een omvang beneden 120 sbe. Uit de tabel blijkt tevens de verschuiving van de oppervlakte naar in omvang grotere bedrijven. In 1970 was 31% van de grond van bedrijven van minstens 120 sbe en in 1975 reeds 57%. Overigens is dit minder dan in Winterswijk-West, waar dit percentage van 35 tot 62 toenam.

Uit tabel 2.9 blijkt dat de bedrijven met een grotere productie meer veredeling hebben dan de kleinere bedrijven. Ruilverkaveling, die zich richt op de grondgebonden produktietakken, zou - zoals bleek uit tabel 2.8 en is overgenomen inde laatste kolom

1) Deze norm is ontleend aan het Landbouw-Economisch Bericht 1976 van het LEI.

van tabel 2.9 - in meerdere mate aan de grotere dan aan de kleinere bedrijven ten goede komen. Men moet evenwel het nut van een ruilverkaveling voor de kleinere bedrijven niet onderschatten. Uit de tabel blijkt immers dat de kleinere bedrijven voor een groter deel afhankelijk zijn van de grondgebonden produktie dan de grotere bedrijven. Op de nevenbedrijven is het percentage niet-grondgebonden produktie ongeveer even hoog als op de hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 2.9 Bedrijfsomvang naar niet-grondgebonden produktie en naar cultuurgrond in 1975

Bedrijfs- omvang	Aantal bedrij- ven	Perc. sbe voor inten- sieve veeh.	Oppervlakte cultuurgrond		
			ha totaal	ha ge- middeld	percen- tage
Tot 70 sbe	64	17	458	7,2	10
70 - 90 sbe	57	22	559	9,8	13
90 - 110 sbe	54	24	604	11,2	14
110 - 130 sbe	42	29	508	12,1	11
130 - 150 sbe	40	29	559	14,0	13
150 - 190 sbe	57	31	854	15,0	19
Vanaf 190 sbe	51	41	889	17,4	20
Totaal	365	30	4431	12,1	100

2.5 Rechtsvorm van het grondgebruik en verkaveling

Vele bedrijfshoofden streven naar uitbreiding van hun bedrijfsoppervlakte om beschikbare machines, installaties en stalruimte rendabeler te kunnen benutten. De hieruit voortvloeiende schaarste op de grondmarkt betreft het gebruiksrecht en niet zozeer de eigendom als zodanig. Het verpachte areaal loopt desondanks regelmatig terug. Zo is het percentage van het totale areaal cultuurgrond dat door de gebruikers wordt gepacht, in de periode 1970-1975 landelijk gedaald van 48 tot 44% (in 1959 was dit aandeel nog 53%).

Tabel 2.10 Eigendom-pachtverhoudingen bij het grondgebruik

	Percentage eigendom		Percentage pacht	
	1970	1975	1970 x)	1975
Gemeente Laren-Lochem	68	75	32 (8)	25
Gemeente Gorssel	61	67	39 (12)	33
Noordelijke Achterhoek	71	75	29 (6)	25
Gelderland	58	61	42 (6)	39

x) Tussen haakjes pacht van familieleden.

In het ruilverkavelingsgebied daalde dit percentage van 31 tot 26%; bovendien valt hieronder nog een derde dat van familieleden wordt gepacht. In de Noordelijke Achterhoek is deze verhouding normaal, naar Gelderse en landelijke maatstaven gerekend betekent dit een zeer laag percentage gepachte grond. Pacht komt relatief meer voor op de in oppervlakte grotere bedrijven. De verschillen tussen de deelgebieden in percentage dat gepacht wordt, met name dat gepacht wordt van niet-familie, zijn groot. Het percentage dat van vreemden wordt gepacht is het laagst (minder dan 10%) in Larensche Broek en Bekmansbroek (in het noorden) en uiteraard zeer hoog (meer dan 75%) in de twee kleine deelgebieden, die de landgoederen Verwolde en Ampsen omvatten.

De verkavelingssituatie in het blok is vergeleken met de provincie Gelderland als totaal niet ongunstig. Van de hoofdberoepsbedrijven bestond 15% uit één kavel, 69% uit twee, drie of vier kavels en 15% uit minstens vijf kavels 1). Gemiddeld bestonden de bedrijven uit 3,1 kavels en was de gemiddelde kavelgrootte 3,9 ha cultuurgrond (gemeten maat).

Tabel 2.11 Gemiddeld(e) aantal kavels en kavelgrootte in 1970 x)

Gemiddelde per klasse	Blok Laren		Blok Winterswijk-W.		Noordelijke Achterhoek		Gelderland	
	aan-tal	ha	aan-tal	ha	aan-tal	ha	aan-tal	ha
5 - 10 ha	2,9	2,7	3,6	2,1	3,3	2,3	3,4	2,1
10 - 15 ha	3,1	4,0	4,5	2,7	4,0	3,0	4,2	2,9
15 - 20 ha	3,5	5,0	5,0	3,4	4,3	4,0	4,5	3,8
20 - 30 ha	4,2	5,7	5,4	4,4	4,6	5,1	4,7	5,1
5 - 30 ha	3,1	3,9	4,4	2,9	3,7	3,1	3,9	2,9

x) Volgens de CBS-telling.

De bedrijven in de dichtstbezette grootteklasse 10-15 ha bestonden gemiddeld uit 3,1 kavels van circa 4,0 ha, en die in het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West uit gemiddeld 4,5 kavels van circa 2,7 ha. Ook vergeleken met de Noordelijke Achterhoek en geheel Gelderland steekt het blok gunstig af. De gemiddelde kavel bij bedrijven van 5 tot 30 ha was volgens tabel 2.11 in het blok Laren één hectare groter dan in Winterswijk-West en Gelderland, terwijl het gemiddelde aantal kavels bij deze bedrijven in Winterswijk-West één meer was dan in het blok Laren.

1) Volgens het criterium van het CBS, waarbij onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander.

Binnen het blok was de verkavelingssituatie nog het minst gunstig in het deelgebied Laren (meer kavels en kleinere kavels-grootte). In dit deelgebied bevonden zich ook enkele bedrijven die uit minstens 10 kavels bestonden.

2.6 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in de periode 1970-1975 met gemiddeld 1,7% per jaar af, het aantal regelmatig op deze bedrijven werkende mannelijke arbeidskrachten van 504 tot 438 of wel met gemiddeld 2,8% per jaar, waardoor de gemiddelde arbeidsbezetting per 100 bedrijven daalde van 127 tot 120 man. Dit betekent dat er in 1975 gemiddeld per vijf bedrijven vier eenmansbedrijven waren en één tweemansbedrijf.

Tabel 2.12 Aantalsontwikkeling naar categorieën arbeidskrachten x)

	1970		1975		Index
	aantal	%	aantal	%	
Bedrijfshoofden	382	76	355	81	93
Zoons	105	21	72	17	69
Overige gezinsleden	3	0	5	1	167
Niet-gezinsleden	14	3	6	1	43
Totaal	504	100	438	100	87

x) Regelmatig op de bedrijven werkzame mannelijke arbeidskrachten.

Relatief is het aantal werknemers met een vast dienstverband zeer sterk verminderd. Dit aantal was echter in 1970 reeds zeer gering, slechts incidenteel zijn er nog bedrijven met een werknemer. Van meer belang is de vermindering van het aantal meewerkende zoons. In 1970 werkten 105 zoons op de bedrijven mee: 64 van hen deden dit in 1975 nog, 34 werden boer en 7 veranderden van beroep. Sedertdien zijn 8 zoons op het ouderlijke bedrijf mee gaan werken, waardoor er in 1975 nog 72 zoons op de bedrijven meewerkten.

De leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden is sedert 1970 enigszins gewijzigd. In 1970 was namelijk 51% minstens 50 jaar en in 1975 54%. Dit betekent dat in dit gebied oudere bedrijfshoofden relatief sterker zijn vertegenwoordigd dan doorgaans (in Winterswijk-West 51% en landelijk 47%). Het percentage bedrijfshoofden van minstens 55 jaar (waar globaal gezien de komende tien jaren de opvolging aan de orde komt) steeg van 34% tot 37%.

Ruim een derde (35%) van de bedrijfshoofden van minstens 55 jaar heeft een opvolger in eigen kring (zoon of schoonzoon).

Tabel 2.13 Leeftijdsopbouw en opvolgingssituatie

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedr.hoofden van minstens 55 jaar in 1975		
	1970		1975		met op- volger	opvolging onbekend	zonder opvolger
	aant.	%	aant.	%			
Tot 40 jaar	66	17	62	17			
40-50 jaar	129	33	106	29			
50-55 jaar	65	16	61	17			
55-60 jaar	72	18	64	17	16	1	47
60 jaar e.o.	65	16	72	20	32	-	40
Totaal	397	100	365	100	48	1	87

De opvolgingssituatie is drastisch veranderd vergeleken met vijf jaar geleden. In de afgelopen vijf jaren werd namelijk 62% van de ouderen bij beroepsbeëindiging door een zoon of schoonzoon opgevolgd. Deze ontwikkeling wijkt sterk af van die in het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West, waar in de afgelopen periode eveneens 62% van de ouderen in eigen kring werd opgevolgd, doch waar thans nog 50% van de ouderen een opvolger heeft. Aan onderzoek van Tjoa ontleen wij dat in 1976 het overeenkomstige 1) opvolgingspercentage voor Gelderland 39% was en landelijk 40%.

Een ten opzichte van het blok afwijkende opvolgingssituatie wordt aangetroffen op de twee landgoederen, waar meer dan de helft van de oudere bedrijfshoofden een opvolger heeft.

1) Bedrijfshoofden van minstens 55 jaar.

3. Bedrijfsstructurele aspecten

In dit hoofdstuk komt de ontwikkeling op de bedrijven aan de orde. Eerst wordt ingegaan op de samenstelling en het verloop van de agrarische produktie, vervolgens op de structuur van de bedrijven. De voornaamste produktietakken zijn de rundveehouderij en de intensieve veehouderij. De ontwikkelingen daarin en in de andere aanwezige produktietakken worden beschreven. Ten slotte wordt globaal de arbeidsproduktiviteit (produktie per man) benaderd.

3.1 Grondgebruik en produktie

De cultuurgrond in het gebied wordt hoofdzakelijk als grasland gebruikt. In 1970 was op hoofdberoepsbedrijven 81% en in 1975 84% grasland. De overige cultuurgrond is praktisch uitsluitend bouwland; de tuinbouw besloeg in beide jaren maar enkele hectares.

Tabel 3.1 Produktie in de bedrijfstakken

	Produktieomvang				Index
	in sbe		in %		
	1970	1975	1970	1975	
Hoofdberoepsbedrijven:					
rundveehouderij	23600	28610	62	63	121
veredelingsproduktie	11620	13790	30	30	119
akkerbouw	2900	3000	8	7	103
tuinbouw	110	220	0	0	.
Totaal	38230	45620	100	100	119
Nevenbedrijven	3020	2930			97
Alle bedrijven	41250	48550			118

Terwijl over 1970-1975 de oppervlakte cultuurgrond ongeveer gelijk bleef, nam de totale produktie met gemiddeld 3,3% (op de hoofdberoepsbedrijven met 3,6%) per jaar toe. Dat is meer dan landelijk (2,3%) en in het oosten des lands (2,6%). De toename van de rundveehouderij en van de intensieve veehouderij ging praktisch gelijk op.

In 1975 maakte de rundveehouderij 63%, de intensieve veehouderij 30% en de akkerbouw 7% van de produktie uit. De produktie op nevenbedrijven is van geringe betekenis (in 1975 6% van de totale produktie). Op de nevenbedrijven bestond een ongeveer gelijk gedeelte als op de hoofdberoepsbedrijven uit grasland. Het gras-

landgebruik, althans voor eigen vee, is extensiever (2 g.v.e. per ha grasland) dan op de hoofdberoepsbedrijven (3 g.v.e.). Dat het bouwland voor twee derde voor snijmais wordt gebruikt (op hoofdberoepsbedrijven voor ruim de helft) is een aanwijzing voor toelevering door de nevenbedrijven aan de hoofdberoepsbedrijven.

De verhoudingen in het grondgebruik en in de produktietakken vertonen tussen de drie grote deelgebieden (Laren, Larensche Broek en Bekmansbroek, Exel) slechts kleine verschillen. In Laren komt nog steeds iets meer akkerbouw voor en in Larensche Broek en Bekmansbroek iets meer intensieve veehouderij dan gemiddeld. De twee landgoederen vertonen een afwijkend beeld door minder intensieve veehouderij.

3.2 Bedrijfstypen

De hoofdberoepsbedrijven zijn in een zestal bedrijfstypen onderscheiden. In bijlage 1 is deze indeling nader omschreven. Gezien de grote spreiding die voorkomt in de verhouding tussen de bedrijfstakken (met name tussen rundveehouderij en intensieve veehouderij), heeft dit hier en daar iets kunstmatigs. Desondanks is deze indeling bij de analyse van groot nut.

Tabel 3.2 Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond		Ha gemiddeld	
	'70	'75	'70	'75	'70	'75
Zuivere rundveeh.bedrijven	81	107	1021	1566	12,6	14,6
Rundveehouderijbedrijven x)	85	54	1160	677	13,6	12,5
Rundveeh.bedr.met veredeling	99	76	954	847	9,6	11,1
Veredelingsbedrijven	21	31	134	219	6,4	7,1
Gemengde veredelingsbedrijven	76	68	697	678	9,2	10,0
Overige bedrijven	35	29	480	444	13,7	15,3
Totaal	397	365	4446	4431	11,2	12,1

x) Zonder veredeling van betekenis.

De drie eerstgenoemde bedrijfstypen rundveehouderijbedrijven (met alle minstens 60% van de produktie voor rekening van de rundveehouderij) omvatten in 1975 65% van alle bedrijven en 70% van de cultuurgrond. Deze drie typen te zamen worden in het vervolg vaak rundveebedrijven genoemd. De "zuivere" rundveebedrijven waren gemiddeld ruim 14,5 ha groot, de rundveebedrijven zonder veredeling van betekenis 12,5 ha en de rundveebedrijven met enige veredeling ruim 11 ha, terwijl de zogenaamde veredelingsbedrijven (met minstens 60% van de produktie voor rekening van de intensieve veehouderij) gemiddeld ruim 7 ha waren. In bijlage 3 is de bedrijfs-

oppervlaktestructuur naar bedrijfstype uitgebreid weergegeven.

De bedrijven in dit gebied waren en zijn nog overwegend gemeengde bedrijven. Er is een tendens naar specialisatie waarneembaar. Zo steeg het aantal bedrijven met minstens 80% rundveehouderij van 81 tot 107, het aantal met minstens 80% intensieve veehouderij van 3 tot 9 en het aantal met minstens 80% akker- en tuinbouw van 1 tot 3. Het percentage bedrijven met minstens 80% in één produktietak steeg hierdoor van 21 tot 33. Deze stijging werd vooral veroorzaakt doordat de meestal reeds kleine productie in neventakken werd gestaakt, met name geldt dit de intensieve veehouderij. Overigens vormen de veredelingsbedrijven de enige categorie waarin er nog enkele hoofdberoepsbedrijven bijkwamen. In bijlage 4 zijn de bedrijven over de periode 1970-1975 naar bedrijfstype gevolgd. Een drastische ommezwaai in de bedrijfsstructuur kwam zelden voor.

3.3 Rundveehouderij

De rundveehouderij vormt de belangrijkste productiesector, met in 1975 63% van de totale productie terwijl het grasland 84% van de cultuurgrond besloeg. Bovendien wordt het bouwland grotendeels voor de rundveehouderij benut. Hoewel het sedert 1970 verdubbelde, is het aantal hoofdberoepsbedrijven zonder melkvee nog klein, namelijk 10.

Tabel 3.3 Ontwikkelingen met betrekking tot de rundveehouderij

Hoofdberoepsbedrijven	Rundvee- bedrijven 1)		Overige bedrijven		Alle hoofdber- oepsbedrijven	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Aantal bedrijven	265	237	132	128	397	365
waarvan met melkvee	263	237	129	118	392	355
Ha grasland	2595	2709	1017	993	3612	3702
Ha overige ruwvoeder- gewassen 2)	48	239	24	170	72	409
Aantal koeien	4314	5688	1813	2050	6127	7738
Stuks jongvee	4363	5406	1771	2091	6134	7497
Stuks mestvee	200	169	147	100	347	269
Koeien per bedrijf 3)	16	24	14	17	16	22
Koeien per 100 ha ruw- voedergewassen	163	193	174	176	166	188
G.v.e. per 100 ha ruw- voedergewassen	238	272	256	256	243	267

1) Eerste drie bedrijfstypen.

2) Voornamelijk snijmais; voorts ook voederbieten.

3) Met koeien.

Er had een uitbreiding van het melkvee op hoofdberoepsbedrijven plaats met ongeveer 1600 koeien (26%). Hierbij moet in aanmerking worden genomen dat de oppervlakte grasland plus overige ruwvoedergewassen op deze bedrijven eveneens toenam, namelijk met 427 ha of wel met 11,5%. Omgerekend per 100 ha ruwvoedergewassen steeg het aantal koeien (melk- en kalfkoeien) van 166 tot 188.

De bedrijfseenheden worden steeds groter: het gemiddelde aantal koeien per "zuiver" rundveebedrijf steeg van 19 tot 28, per rundveebedrijf van 16 tot 24 en op de overige bedrijven met melkvee van gemiddeld 14 tot 17 koeien. Evenals bij de toename van het aantal koeien, liepen ook de "zuivere" rundveebedrijven voorop bij de stijging van de melkveedichtheid. Op deze bedrijven steeg namelijk het aantal koeien per 100 ha ruwvoedergewassen van gemiddeld 161 tot 199, op de rundveebedrijven van gemiddeld 163 tot 193, terwijl de melkveedichtheid op de overige bedrijven met melkvee praktisch niet steeg en beduidend lager bleef (176). Ook de bezetting met ander rundvee werd op deze bedrijven niet vermindert, waardoor het gemiddelde aantal grootveeëenheden 1) per 100 ha ruwvoedergewassen niet meer toenam.

In tabel 3.4 worden enkele vergelijkende cijfers gegeven over de intensiteit van de rundveehouderij in 1975. Een juiste vergelijking met andere gebieden is slechts mogelijk voor alle geregistreerde bedrijven (inclusief dus de nevenbedrijven).

Tabel 3.4 Vergelijkende cijfers over de intensiteit in 1975

	Blok		Noordel. Achter- hoek	Gelder- land	Neder- land
	Laren	Winters- wijk-W.			
Ha grasland	4028	4789	44430	213344	1286195
Ha ov.ruwvoedergew. *)	541	589	4908	17796	80818
Ha ruwvoedergew.totaal	4569	5378	49338	231140	1367013
Aantal koeien	8104	9572	87651	358417	2217847
Stuks jongvee	8103	7797	80974	351816	1926807
Stuks mestvee	315	1623	9126	68319	330468
Koeien per 100 ha tot.	177	178	178	155	162
G.v.e.per 100 ha tot.	255	260	256	237	236

*) Bij de meitelling, voornamelijk snijmais.

De melkveedichtheid in het blok blijkt op gelijk niveau te liggen als gemiddeld in de streek (het landbouwgebied de Noordelijke Achterhoek), dat is belangrijk hoger dan het provinciale

1) Afgekort g.v.e., waarbij het veebestand als volgt "gewogen" wordt: 1 koe = 1 g.v.e., 1 stuks jongvee = 0,4 g.v.e., 1 stuks mestvee = 0,7 g.v.e., 1 schaap = 0,1 g.v.e.

gemiddelde en hoger dan landelijk. Laren hoort in Gelderland tot de gebieden met de hoogste melkproduktie per koe. Het blok is voorts een bekend fokgebied van het M.R.Y.-veeslag. Er wordt veel jongvee gehouden (naar landelijke normen bezien, naar Gelderse niet uitzonderlijk), daarentegen zeer weinig mestvee. De grootveedichtheid is er daardoor gelijk aan die voor de streek, terwijl deze provinciaal en landelijk gelijk en op een lager niveau ligt. Uit de tabel valt tevens op te merken dat de snijmaisteelt in het blok een iets grotere betekenis heeft dan elders in de streek. Dit percentage van de totale oppervlakte ruwvoedergewassen was nl. 12, in de Noordelijke Achterhoek 10, in Gelderland 8 en landelijk 6.

Tabel 3.5 Intensiteit naar bedrijfsoppervlakte en deelgebied

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal koeien per bedrijf x)		Per 100 ha ruwvoedergewassen			
			aantal koeien		aantal g.v.e.	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Tot 10 ha	11,9	13,8	184	192	258	273
10 - 15 ha	16,8	23,1	162	195	237	277
15 - 20 ha	20,3	29,2	151	174	227	246
20 - 30 ha	27,1	39,0	153	176	242	250
Vanaf 30 ha	30,7	55,0	161	206	232	299
Totaal	15,6	21,8	166	188	243	267
Laren	15,9	21,3	168	182	247	259
de Broeken	13,9	18,8	172	193	248	276
Exel	16,7	25,2	165	205	239	285
Landgoederen	18,3	26,3	146	165	220	238

x) Met koeien.

Voorheen was het in het algemeen zo dat de melkveedichtheid lager was naarmate de bedrijven in oppervlakte groter waren. Dit gold in het blok in 1970 nog voor de gemiddelden van de klassen tot 20 ha. Toen reeds deed zich het feit voor dat naarmate de bedrijven nog groter waren de gemiddelde melkveedichtheid weer iets toenam. Dit is in de afgelopen jaren nog versterkt: de veebezetting op de kleine bedrijven (kleiner dan 10 ha) is namelijk nauwelijks toegenomen, die op de grotere bedrijven wel. In 1975 werd dan ook de hoogste veebezetting aangetroffen op de grootste bedrijven (van minstens 30 ha).

De ontwikkeling in de rundveehouderij en het in 1975 bereikte niveau van melkveedichtheid in de deelgebieden loopt nogal uiteen. Opmerkelijk is de toename van het melkvee en de hoge melkveedichtheid in Exel. De melkveestapel is gemiddeld het kleinst in Laren-sche Broek en Bekmansbroek, de melkveedichtheid is gemiddeld het laagst op de landgoederen.

Uit de tabel blijkt ook het belang van de bedrijfsoppervlakte bij de uitbreiding van de melkveestapel. Zo steeg het gemiddelde aantal koeien op bedrijven kleiner dan 10 ha met 2, op bedrijven van 10 tot 15 ha met 6, op bedrijven van 15 tot 20 ha met 9 en op bedrijven van 20 tot 30 ha met 12. In bijlage 5 is de omvang van de melkveestapels in 1970 en 1975 gezien naar bedrijfsoppervlakteklassen en bedrijfstypen. In 1975 was op de helft (51%) van de bedrijven met melkvee het aantal koeien kleiner dan 20, op 40% van 20 tot 40 koeien en op 9% minstens 40 koeien. In de categorie zuivere rundveebedrijven bestond 31% van de melkveestapels uit minder dan 20 koeien, 47% uit 20 tot 40 koeien en 22% uit minstens 40 koeien. Ondanks de hoge melkveedichtheid (199 koeien per 100 ha ruwvoedergewassen), had maar een vierde tot een vijfde van deze bedrijven in 1975 minstens 40 koeien, terwijl met gebruikmaking van moderne technieken (doorloopmelkstal, ligboxenstal e.d.) onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden (verkaveling, ontsluiting, waterbeheersing e.d.) één man 40 à 50 koeien kan verzorgen. Bovendien moet ook op de gemengde bedrijven de melkveestapel niet te klein zijn, bijvoorbeeld om moderne technieken economisch verantwoord toe te passen. In verband hiermee is ook een punt van overweging dat het traditionele melkbussentransport binnen afzienbare tijd gaat verdwijnen. Gesteld kan dus worden dat onder gunstige omstandigheden op de circa 4100 ha ruwvoedergewassen bij hoofdberoepsbedrijven in 1975 bij twee koeien per ha 1) circa 8200 koeien kunnen worden gehouden die door circa 180 man worden verzorgd. In aanmerking nemende de melkveedichtheid op de bedrijven met ligboxen, zou de uitbreiding nog groter kunnen zijn. Op de bedrijven met ligboxen steeg het aantal koeien per 100 ha ruwvoedergewassen reeds tot 241.

Tabel 3.6 Melkveestapels en ligboxenstalling op hoofdberoepsbedrijven

Aantal koeien	Aantal bedrijven		Bedrijven met in 1975 ligboxen		
	1970	1975	aan- tal	naar gem. aantal koeien	
				1970	1975
Tot 20	316	179	-	-	-
20 - 30	65	115	8	20	27
30 - 40	8	28	10	18	35
40 - 50	2	22	13	23	44
50 - 70	1	8	8	29	58
Vanaf 75	-	3	3	41	88
Totaal	392	355	42		
Gemidd. aantal	16	22		24	44

1) Wat op de zuivere rundveehouderijbedrijven reeds praktisch was bereikt en op de enkele bedrijven van minstens 30 ha reeds was overschreden.

Een ligboxenstal kwam in 1975 op 42 bedrijven voor. Alle 11 melkveestapels van minstens 50 koeien waren toen reeds in een dergelijke stal ondergebracht. Op 12% van de bedrijven met melkvee waren ligboxen aanwezig, 19% van het ruwvoerareaal behoorde bij bedrijven met deze stalling en 24% van het melkvee werd hierin gehuisvest 1). Het blok was daarbij enigszins ten achter bij het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West (14% van de bedrijven, 22% van het areaal en 28% van het melkvee), maar vóór op de landelijke situatie (10% van de bedrijven en 23% van het melkvee).

Uit tabel 3.6 blijkt dat er een sterk verband bestaat tussen de bouw van ligboxen en de uitbreiding van het aantal koeien. Terwijl het gemiddelde aantal koeien per rundveebedrijf met 6 tot 22 steeg, werd op de 42 bedrijven met ligboxen uitgebreid met gemiddeld 20 tot 44 koeien. De toename van het aantal koeien in de periode 1970-1975 had dan ook voor ruim de helft (54%) plaats op de 42 bedrijven die in 1975 ligboxen hadden. Terwijl het gemiddelde aantal koeien per 100 ha ruwvoedergewassen op de bedrijven die in 1975 een ligboxenstal hadden toenam van 164 tot 241, nam op de bedrijven die een gewone stal hebben gehouden de veebezetting slechts weinig toe, namelijk van 169 koeien per 100 ha in 1970 tot 176 in 1975. Hierbij zal bovendien het effect van de nieuwe stalling nog niet geheel in de telling in mei 1975 tot uiting zijn gekomen, waardoor het waarschijnlijk is dat de melkveedichtheid op deze bedrijven na een aanlooptijd 250 haalt. Deze grens werd op bedrijven kleiner dan 15 ha reeds overschreden.

Tabel 3.7 Vergroting van en intensivering op de bedrijven

Rundveehouderij- bedrijven	Gemiddelde bedrijfs- grootte(ha)		Percentage ruwvoeder- gewassen		Gemiddeld aantal koeien		Aantal koeien per 100 ha *)	
	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75
	Bedrijven met ligboxen in 1975:							
18: tot 15 ha	12,2	13,0	90	99	19	35	175	269
12: 15 - 20 ha	15,6	18,3	87	99	22	43	161	237
9: 20 - 30 ha	21,1	25,2	84	100	27	54	156	216
3: vanaf 30 ha	33,9	34,8	83	92	46	77	163	242
42: totaal	16,7	18,7	87	98	24	44	164	241
Bedrijven met een grupstal:								
	10,9	11,8	84	94	15	20	163	176
Alle rundveehouderijbedrijven:								
	11,8	13,0	84	95	16	24	163	193

*) Ruwvoedergewassen (gras, snijmais en voederbieten).

1) De percentages hebben betrekking op de hoofdberoepsbedrijven.

Uit tabel 3.7 blijkt hoe de relatief veel sterkere uitbreiding op de bedrijven met ligboxen tot stand kwam. Allereerst zij opgemerkt dat de uitgangspositie van deze bedrijven reeds gunstiger was. In de daarop volgende jaren werd de bedrijfsoppervlakte sterker vergroot en werd de benutting van het areaal voor het rundvee verder opgevoerd (zowel naar oppervlakte als naar intensiteit) dan op de bedrijven met een grupstal.

Tabel 3.8 Verkaveling (1970) naar bedrijfs grootte (1970) en staltype (1975)

Hoofdberoeps- bedrijven met melk- vee in 1970, stal- type x) in 1975		Aantal in 1970						
		bedrij- ven	kavels per bedrijf				gemiddeld	
			1	2,3	4,5	6 en meer	kavels per bedrijf	ha per kavel
Tot	15 ha met l.	22	1	16	2	3	3,4	3,56
Tot	15 ha met g.	304	54	169	64	17	2,9	3,23
	15 - 20 ha met l.	12	1	6	3	2	3,4	5,22
	15 - 20 ha met g.	24	2	10	7	5	3,8	4,45
	Vanaf 20 ha met l.	8	-	6	1	1	4,1	6,67
	Vanaf 20 ha met g.	22	1	9	6	6	4,3	5,60
	Totaal met l.	42	2	28	6	6	3,5	4,71
	Totaal met g.	350	57	188	77	28	3,0	3,55
	w.v. met l. in aan- bouw	13	1	2	6	4	4,5	3,75

x) Staltype: l. is ligboxenstal, g. is grupstal.

In tabel 3.8 is de verkaveling in 1970 vergeleken tussen de bedrijven die op ligboxen zijn overgegaan en de bedrijven die het oude staltype hebben behouden. Onder de bedrijven die in 1970 reeds minstens 15 ha waren, was de verkaveling van de bedrijven met later ligboxen gemiddeld gunstiger (iets minder en grotere kavels) dan van de andere bedrijven.

De bedrijven met ligboxen waren in 1970 gemiddeld circa 17 ha. Ondanks meer kavels, was de gemiddelde kaveloppervlakte veel groter dan van de bedrijven zonder ligboxen. Laatstgenoemde bedrijven waren gemiddeld slechts 11 ha groot. Opmerkelijk ongunstig ten opzichte van de andere bedrijven was de verkaveling van de bedrijven waar in 1975 ligboxen in aanbouw waren. Het gemiddeld aantal kavels op deze bedrijven is aanmerkelijk groter dan op de bedrijven waarop reeds een ligboxenstal verscheen. Ook slechter verkavelde bedrijven gaan dus op ligboxen over. Overigens is het de vraag in hoeverre de relatief belangrijke grondverwerving op de bedrijven met ligboxen de verkaveling heeft veranderd.

Het aantal kavels is uiteraard slechts één van de kenmerken van de verkavelingssituatie. Naast het aantal kavels is voor de rundveehouderijbedrijven in toenemende mate de oppervlakte van de huiskavel een belangrijk gegeven. Bij een moderne bedrijfsopzet melkt men het gehele jaar met de vaste installatie in de bedrijfsgebouwen. Dit betekent dat het melkvee in de omgeving van de melkstal moet kunnen weiden of dat men het ruwvoer moet aanvoeren. Het eerste vereist bij benadering dat ten minste 60% van de grond bij huis ligt, waarbij uiteraard de totale bedrijfsoppervlakte niet te klein moet zijn.

Tabel 3.9 De huiskavel van de bedrijven met melkvee (1975)

Hoofdbe- roepsbe- drijven	Percentage grond bij huis			Gem. oppervl.(ha)huiskavel		
	alle bedr. bedr.	bedr.met grupstal	bedr.met ligboxen	alle bedr.	bedr.met grupstal	bedr.met ligboxen
Tot 15 ha	44	43	59	4,4	4,1	7,9
15 - 20 ha	37	33	46	6,5	5,6	8,8
20 - 30 ha	32	26	43	7,9	6,4	11,0
V.a. 30 ha	23	28	17	9,3	12,3	6,3
Totaal	40	39	45	5,0	4,5	8,7

De oppervlakte van de huiskavel is op de bedrijven met ligboxen in het algemeen duidelijk groter dan op de bedrijven met een grupstal. Met name geldt dit voor de bedrijven kleiner dan 15 ha. Terwijl het percentage grond bij huis voor de bedrijven met ligboxen gemiddeld 45 is (voor de bedrijven met een grupstal 39), is dit voor de bedrijven met ligboxen die kleiner zijn dan 15 ha 59. Deze kleinere bedrijven met ligboxen hebben daardoor een gemiddelde huiskavelgrootte van circa 8 ha, dat is praktisch het dubbele van de kleinere bedrijven met een grupstal.

Wat het aanvoeren van ruwvoer betreft, biedt zomerstalvoeding volgens Veldkamp (1976) een goede alternatieve mogelijkheid om een redelijk inkomen te behalen. Dit alternatieve systeem vraagt weliswaar meer arbeidstijd, maar behoeft - zoals bleek - niet ten koste van het gezinsinkomen te gaan wanneer de extra benodigde arbeid door ondernemer en gezinsleden wordt geleverd. Deze extra benodigde arbeid vergroot wel de gebondenheid, die echter volgens een recent onderzoek van van der Ploeg (1976) zelden als probleem voor de melkveehouder centraal staat. Het zal evenwel duidelijk zijn dat dit slechts een noodoplossing is en niet bijdraagt tot een gunstige uitgangspositie voor verdere bedrijfsontwikkeling.

3.4 Intensieve veehouderij

Gemeten naar omvang van de produktie komt de intensieve veehouderij op de tweede plaats. In 1970 zowel als in 1975 maakte ze 30% van de totale produktie uit (zie tabel 3.1). De groei in de intensieve veehouderij en in de rundveehouderij was ongeveer gelijk. Het tempo waarmee de intensieve veehouderij toenam (gemiddeld 3,5% per jaar) is laag vergeleken met het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West (4,9% per jaar), is gelijk aan dat in de Noordelijke Achterhoek en is hoger dan in geheel Gelderland (2,3% per jaar).

Tabel 3.10 Omvang en groei van de intensieve veehouderij

	Aantal dieren op				Percentage van de produktie 2)	
	hoofdbe- roepsbedrijven		alle bedrijven		in sbe	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Mestkalveren	509	258	755	453	2	1
Mestvarkens	20742	30393	22901	32677	25	30
Fokzeugen	4566	5696	4860	5805	55	56
Leghennen 1)	1080	890	1170	1001	16	11
Mestkuikens 1)	480	600	480	600	2	2

1) In honderdtallen.

2) Op hoofdberoepsbedrijven.

In 1975 kwam de omvang van de intensieve veehouderij (gemeten in sbe) voor 86% voor rekening van de varkenshouderij. De toename sedert 1970 werd voornamelijk veroorzaakt door een uitbreiding in de varkensmesterij. In de varkensfokkerij en de kuikenmesterij werd eveneens - zij het minder - uitgebreid, terwijl de kalvermesterij en de kippenhouderij in omvang afnamen.

Tabel 3.11 Aantallen bedrijven met - en gemiddelde omvang van - intensieve veehouderij

Op hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven		Dieren per bedrijf	
	1970	1975	1970	1975
Mestkalveren	9	4	57	65
Mestvarkens	357	310	58	98
Fokvarkens	208	157	22	36
Leghennen	131	26	800	3400
Mestkuikens	4	3	12000	20000

De toename van het aantal dieren ging gepaard met een afneming van het aantal bedrijven met deze dieren. In de varkenshouderij, en met name de varkensmesterij, verliep de vermindering van het aantal bedrijven met deze veredeling langzamer dan in de kippenhouderij en de kalvermesterij. Gerelateerd aan de totale aantallen hoofdberoepsbedrijven (397 in 1970 en 365 in 1975) betekenen de aantallen in tabel 3.11 dat in 1970 op 90% en in 1975 op 85% van de bedrijven varkens werden gemest, terwijl in 1970 op 52% en in 1975 op 43% varkens werden gefokt.

De intensieve veehouderij vormt slechts op enkele bedrijven de enige produktietak: in 1975 waren er slechts 9 gespecialiseerde (minstens 80% van de produktie is veredeling) veredelingsbedrijven en kwam twee derde van de veredelingsproduktie voor op bedrijven waarop andere produktierichtingen (met name de rundveehouderij) belangrijker zijn.

Indien de omvang van de eenheid intensieve veehouderij voldoende groot is, doet specialisatie of niet er overigens weinig toe. Het aantal bedrijven met technisch-economisch rationele eenheden is evenwel klein. Bijlage 6 geeft een grove spreiding weer in grootte van de bedrijfseenheden intensieve veehouderij. In 1975 had nog 90% van de varkensmesters in het blok minder dan 250 mestvarkens, terwijl mag worden aangenomen dat een vergroting van eenheden van minder dan 250 mestvarkens aanzienlijke kostenvoordelen kan opleveren.

Tabel 3.12 Betekenis van de intensieve veehouderij naar bedrijfstype, -oppervlakte en deelgebieden

Hoofdberoepsbedrijven	Percentage bedrijven		Percentage sbe		Percentage sbe voor veredeling	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Zuivere rundveebedrijven	20	29	17	27	5	5
Rundveebedrijven x)	22	15	20	11	8	5
Rundveebedr. met veredeling	25	21	21	19	19	18
Veredelingsbedrijven	5	8	8	13	20	32
Gemengde veredelingsbedr.	19	19	23	21	38	34
Overige bedrijven	9	8	11	9	10	6
Totaal	100	100	100	100	100	100
Tot 5 ha	5	5	3	4	5	8
5 - 10 ha	43	36	35	27	44	37
10 - 20 ha	45	49	49	53	46	50
V.a. 20 ha	7	10	13	16	5	5
Laren	39	40	41	40	40	39
de Broeken	31	30	28	27	33	32
Exel	23	22	24	25	23	25
Landgoederen	7	8	7	8	4	4

x) Zonder veredeling van betekenis.

Uit tabel 3.12 blijkt dat de intensieve veehouderij niet geconcentreerd voorkomt op de in oppervlakte kleine bedrijven of in een van de deelgebieden. Ook het tempo waarin sedert 1970 werd uitgebreid, loopt tussen de deelgebieden slechts weinig uiteen.

3.5 Akkerbouw

De betekenis van de akkerbouw is iets minder geworden. Het areaal aan akkerbouwgewassen was in 1975 circa 100 ha kleiner dan in 1970. In 1975 bestond nog 7% van de totale produktieomvang uit akkerbouw en was 16% van de cultuurgrond in gebruik als bouwland. Te zamen met de areaalsvermindering had een opmerkelijke verschuiving plaats in het bouwlandgebruik.

Tabel 3.13 Bouwlandgebruik in 1970 en 1975

	Hoofdberoepsbedrijven				Hoofdberoeps- en nevenbedrijven			
	1970		1975		1970		1975	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Granen	646	78	173	24	683	78	189	24
Aardappelen	96	12	76	10	100	11	78	10
Suikerbieten	8	1	56	8	9	1	61	8
Voederbieten	17	2	3	0	18	2	3	0
Snijmais	55	6	406	56	58	7	453	57
Overige gewassen	8	1	12	2	8	1	12	1
Totaal	830	100	726	100	876	100	796	100

Werd in 1970 nog 78% van het areaal met granen beteeld, in 1975 was dit slechts 24%. Het areaal hakvruchten nam toe. De grootste uitbreiding had evenwel plaats in de snijmaisteelt, namelijk van 55 tot 406 ha of wel van 6% tot 56% van het bouwlandareaal van hoofdberoepsbedrijven. Het bouwland ging dus voornamelijk voor ruwvoederverzorging van het rundvee dienen. Alleen op de zogenaamde overige bedrijven (bedrijfstype) was dit niet het geval. Deze bedrijven vertonen een afwijkend beeld doordat gemiddeld bijna de helft van de bedrijfsoppervlakte bouwland was, de hakvruchten van grotere betekenis waren en slechts een derde van het bouwland voor snijmais werd gebruikt.

In het algemeen is, naarmate de bedrijven groter zijn, een hoger percentage van de bedrijfsoppervlakte bouwland. Uit tabel 3.14 valt te constateren dat 85% van de hoofdberoepsbedrijven in 1975 nog bouwland had en een meerderheid (58%) minstens 1 ha bouwland. Van de bedrijven van minstens 15 ha had de helft minstens 3 ha bouwland, terwijl dit in 1970 nog driekwart was.

Tabel 3.14 Bedrijfsarealen bouwland in 1970 en 1975

	Bedrijven					
	tot 15 ha		vanaf 15 ha		totaal	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Aantal hoofdberoepsbedrijven	331	286	66	79	397	365
Percentage met bouwland	84	83	98	95	86	85
Percentage met 1 ha en meer	55	49	92	89	61	58
Percentage met 3 ha en meer	14	8	77	51	24	17
Percentage met 5 ha en meer	1	1	45	33	9	8
Percentage met 10 ha en meer	-	0	11	13	2	3

3.6 Produktie en arbeid (sbe per man)

Doordat de gezamenlijke produktie met gemiddeld 3,3% per jaar toenam en het aantal mannelijke arbeidskrachten dat bij deze produktie is betrokken met gemiddeld 2,8% per jaar afnam, kon de gemiddelde produktie per man stijgen van 76 tot 104 sbe, of wel met gemiddeld ruim 6,5% per jaar. Deze produktiviteitsstijging was iets hoger dan landelijk (5 à 6% per jaar), maar was lager dan in het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West (7,5% per jaar).

Tabel 3.15 Produktie en arbeid in 1970 en 1975

Hoofdberoepsbedrijven	Sbe per bedrijf		Man per 100 bedrijven		Sbe per man	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
	Tot 10 ha	77	95	113	107	68
10 - 20 ha	107	136	138	129	77	105
20 - 30 ha	152	183	148	134	102	136
Vanaf 30 ha	215	254	133	114	161	223
Totaal	96	125	127	120	76	104
Zuivere rundveebedrijven	83	116	126	116	66	100
Rundveebedrijven *)	88	94	128	122	69	77
Rundveebedr. met veredeling	82	115	119	113	69	102
Veredelingsbedrijven	148	188	152	123	97	154
Gemengde veredelingsbedr.	116	143	129	129	90	110
Overige bedrijven	116	131	129	124	90	106

*) Zonder veredeling van betekenis.

Naarmate de bedrijfsoppervlakte groter is, is in het algemeen de produktie per man hoger en is deze tevens meer gestegen. Deze grotere arbeidsproduktiviteitsstijging op de in oppervlakte grote-

re bedrijven was het gevolg van enerzijds een grotere uitbreiding van de bedrijfsomvang en anderzijds een grotere daling van het aantal arbeidskrachten. Dit laatste is echter ook op de in oppervlakte grotere bedrijven steeds minder te verwezenlijken.

Uit de tabel blijkt de gunstige invloed die de intensieve veehouderij op de arbeidsproduktiviteit heeft. Ondanks de iets zwaardere arbeidsbezetting op de veredelingsbedrijven en de gemengde veredelingsbedrijven was op deze bedrijven de arbeidsproduktiviteit het hoogst. Dank zij enige aanvullende veredelingsproduktie kon een groep rundveebedrijven (het in volgorde derde bedrijfstype) een iets hogere arbeidsproduktiviteit bereiken dan de rundveebedrijven gemiddeld behaalden.

Tussen de deelgebieden bestaan geen grote verschillen in de produktie per man noch in de groei van de arbeidsproduktiviteit. Het aantal sbe per man varieerde in 1975 van 100 in Larensche Broek en Bekmansbroek en op de landgoederen, 105 in Laren tot 110 in Exel.

4. Bedrijfseconomische beschouwing

In tegenstelling tot de twee voorgaande hoofdstukken, die gebaseerd zijn op individuele bedrijfsgegevens, zijn voor de bedrijfseconomische beschouwing geen gegevens per bedrijf beschikbaar. Hierdoor, en ook doordat het onderzoek niet specifiek hierop is gericht, komen de bedrijfseconomische aspecten slechts globaal aan de orde.

4.1 Arbeidsopbrengsten

In het voorgaande werd reeds door middel van standaardbedrijfseenheden (sbe) de produktie onder één noemer gebracht en is het totale aantal sbe gebruikt als maat voor de bedrijfsomvang en de produktie per man. Als elke sbe een zelfde arbeidsopbrengst in gulden vertegenwoordigde, was de arbeidsopbrengst per bedrijf en per man exact weer te geven. Dit is echter niet het geval, er bestaat een grote spreiding. Oorzaken hiervan zijn met name verschillen in vakmanschap van de ondernemer, produktie- en bedrijfsomstandigheden. Als in het volgende voor de bepaling van de arbeidsopbrengst per bedrijf toch wordt uitgegaan van een gemiddelde arbeidsopbrengst per sbe, betekent dit dat slechts een beeld wordt geschetst van de gemiddelde arbeidsopbrengst. De bepaling van de gemiddelde arbeidsopbrengst per sbe is gebaseerd op de LEI-boekhoudingen in de Graafschap van rundveehouderijbedrijven met meestal ook veredeling.

Tabel 4.1 Arbeidsopbrengsten per sbe in gulden 1)

Bedrijven met koeien	Deelnemers LEI-boekhouding				Aantal bedrijven in blok 2)
	1972/ 1973	1973/ 1974	1974/ 1975	gemid- delde	
Minder dan 25 koeien	334	186	84	201	250
Vanaf 25 koeien totaal	279	224	132	212	105
waarvan: met gewone stal	.	245	120	.	63
met ligboxen	.	203	145	.	42

1) Berekend op basis van de werkelijke eigendom/pachtverhoudingen.

2) In 1975.

Tabel 4.1 geeft de resultaten van deze bedrijven weer op basis van de werkelijke situatie ten aanzien van eigendom en pacht.

Was de berekening op pachtbasis uitgevoerd, dan komt de gemiddelde arbeidsopbrengst circa 40 gulden per sbe hoger uit.

Gemiddeld over de drie meest recente boekjaren werd een arbeidsopbrengst van 204 gulden per sbe behaald. Het niveau voor grotere en kleinere bedrijven blijkt betrekkelijk weinig uiteen te lopen, van jaar tot jaar echter zijn er, mede door de invloed van de intensieve veehouderij, wel grote verschillen. Om een enigszins reëel beeld te krijgen van de arbeidsopbrengsten moet met de grote schommelingen van jaar tot jaar geen rekening gehouden worden. Daarom wordt uitgegaan van het gemiddelde per sbe van 204 gulden. De gemiddelde arbeidsopbrengst per bedrijf komt voor 1975 uit op circa 25500 gulden en het gemiddelde per vaste arbeidskracht op circa 21250 gulden (zie bijlage 7).

4.2 Bedrijfsresultaten

In bijlage 8 is een aantal kengetallen uit de laatste drie boekjaren weergegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen kleinere en grotere bedrijven en zijn de grotere bedrijven onderverdeeld in bedrijven met traditionele stalling en met ligboxenstalling. Bovendien zijn de bedrijfsresultaten zowel op pachtbasis als naar de werkelijke eigendom/pachtverhouding weergegeven.

De verslechtering in de rentabiliteit, die in 1973/74 begon, zette zich in 1974/75 voort. Het ondernemersoverschot 1) was reeds in 1973/74 ook op de grotere bedrijven gemiddeld negatief. Over de laatste drie jaren daalde het ondernemersoverschot (dus op basis van de werkelijke eigendom/pachtverhoudingen) voor de bedrijven met minder dan 25 koeien van gemiddeld 4000 gulden positief in 1972/73 tot 20000 gulden negatief in 1973/74 en tot 39000 gulden negatief in 1974/75. Voor de bedrijven met minstens 25 koeien in een traditionele stal was dit verloop: plus 7000 gulden (1972/73), min 12000 gulden (1973/74) en min 40000 gulden (1974/75). De bedrijven met ligboxen komen aan iets minder ongunstige resultaten. De sterke daling van het ondernemersoverschot werd veroorzaakt door de toename van de beloningsaanspraken (het C.A.O.-loon was f 8,35 per uur in 1972/73, f 9,70 in 1973/74 en f 11,55 in 1974/75), de stijging van de prijzen van het veevoer en de kunstmest en de daling van de opbrengsten van het vlees (zowel rund- als varkensvlees 2)).

1) Het verschil tussen de totale bedrijfsopbrengsten en de totale bedrijfskosten, waarbij de beloning voor bedrijfsleiding niet als kostenpost in aanmerking is genomen en waarbij de kosten worden berekend op basis van werkelijke eigendom/pachtverhoudingen. Indien de kosten worden berekend op pachtbasis wordt het verschil aangeduid als netto-overschot.

2) Wat deze laatste oorzaken betreft is een periode van drie jaar weinig zeggend en kan in een volgend jaar de situatie aanzienlijk beter zijn.

Dat bij de in het voorgaande beschreven negatieve ondernemersoverschotten in de laatste jaren de continuïteit niet direct gevaar loopt, komt voornamelijk doordat bij de berekening kosten zijn opgenomen die tevens inkomen vormen voor de boer en zijn gezin. In de eerste plaats geldt dit voor de arbeidskosten van de boer zelf.

Voor de arbeid van de meewerkende gezinsleden wordt bovendien loon in rekening gebracht dat meestal niet of slechts ten dele is uitbetaald. Dit loon vormt, evenals de arbeidskosten van de boer zelf, voor zover de kosten tenminste gelijk zijn aan de opbrengsten, inkomen voor het gezin of blijft althans in het bedrijf. In de tweede plaats is het merendeel van de bedrijven eigendom van het bedrijfshoofd en wordt er in het algemeen weinig gebruik gemaakt van vreemd vermogen. De als kosten in rekening gebrachte rente over eigen vermogen vormt echter geen uitgave en blijft dus beschikbaar. Voorts zijn als kosten opgenomen de afschrijving van gebouwen en inventaris. Op een groot aantal bedrijven blijven vervangingsinvesteringen achterwege en kunnen de hierdoor vrijkomende financieringsmiddelen eventueel in de consumptieve sfeer worden aangewend.

Een voorbeeld van continuering bij toch negatieve ondernemersoverschotten wordt ontleend aan het LEI-rapport "De financiële positie van de landbouw". Het betreft de inkomensvorming en inkomensbesteding in het boekjaar 1974/75 op het gemiddelde kleinere weidebedrijf in zandgebieden (deze steekproef omvat 62 eigendomsbedrijven die gemiddeld 11,7 ha zijn). Hieruit blijkt dat de arbeidsopbrengst van de ondernemer, berekend op pachtbasis, gemiddeld slechts 9800 gulden bedroeg. Het gemiddelde ondernemersinkomen bedroeg echter door de in rekening gebrachte rente voor het eigen vermogen en de pacht ruim 15000 gulden. Voor arbeid van gezinsleden werd ruim 6000 gulden in rekening gebracht, zodat het gezin ruim 21000 gulden uit het bedrijf ter beschikking had. Daarnaast hadden deze bedrijven een niet onbelangrijke bron van inkomen van buiten het bedrijf. Dit bedroeg 4000 gulden, zodat het totale gezinsinkomen gemiddeld ruim 25000 gulden bedroeg.

4.3 Grupstal en ligboxenstal

In het voorgaande werd reeds onderscheid gemaakt tussen bedrijven met een grupstal en bedrijven met ligboxen. Een ligboxenstal blijkt veel doelmatiger te zijn dan de traditionele stal aangezien een groter aantal koeien kan worden gehouden met dezelfde hoeveelheid arbeid. Een nieuwe ligboxenstal heeft echter wel een stijging van de gebouwenkosten tot gevolg, waardoor een belangrijk deel van de winst in arbeidsproductiviteit wegvalt. Dat wil zeggen dat aanzienlijk meer koeien moeten worden gehouden dan in de traditionele stal om dezelfde arbeidsopbrengst te behalen. Hoeveel koeien extra hangt zowel af van de hoogte van de bouwkosten als van de wijze waarop voorzien wordt in de ruwvoederbehoefte van de extra koeien. Deze bedrijven blijken bij uitstek de grondverwerwers te zijn en de veedichtheid

hoog te hebben opgevoerd (zie in verband daarmee de hoge stikstofgiften per ha grasland in bijlage 8). Indien oppervlaktevergroting is uitgesloten, zal het van de marge die er nog is in opvoering van de veedichtheid op het eigen bedrijf en van de aankooprijzen van ruwvoer afhangen of overschakeling op een ligboxenstal nog aantrekkelijk is.

Ook al zou als gevolg van de overschakeling het inkomen op korte termijn niet of nauwelijks verbeteren, dan kan dit volgens van der Giessen (1974) op langere termijn gezien toch verantwoord zijn. In de eerste plaats is de uitgangspositie voor verdere bedrijfsontwikkeling veel gunstiger. In de tweede plaats zal een modern bedrijf met bijvoorbeeld 50 koeien meer profiteren van een melkprijzerverhoging in verband met kostenstijging dan een traditioneel bedrijf met bijvoorbeeld 30 à 35 koeien. Dat een modern bedrijf beter in staat is een toekomstige kostenstijging op te vangen, hangt ook samen met de opbouw van de kostprijs van de melk. In geval van een traditionele stal zijn namelijk de bewerkingskosten relatief hoog en de gebouwenkosten relatief laag, bij een ligboxenstal is dit juist omgekeerd. De bewerkingskosten bestaan evenwel voor een groot deel uit arbeidskosten. Deze stijgen veel sterker dan de overige kosten op het bedrijf. Bij een zelfde kostenontwikkeling in de toekomst zal de prijs van melk op een modern bedrijf daarom minder behoeven te stijgen om de relatieve inkomenspositie van de melkveehouder te handhaven dan in geval van een traditionele stal.

De conclusie uit het voorgaande is dat op bedrijven die zich richten op continuïteit, de stap naar een moderne opzet gezet moet worden, ook al zou op korte termijn de arbeidsopbrengst niet stijgen. Indien deze stap naar een moderne opzet niet haalbaar is, bijvoorbeeld omdat de financiële uitgangspositie te zwak is of de oppervlakte te klein, dan zal men met een achterblijvend arbeidsinkomen genoegen moeten nemen en op den duur waarschijnlijk de melkveehouderij moeten beëindigen.

4.4 Intensieve veehouderij

Om het rentabiliteitsverloop van de intensieve veehouderij en de schommelingen hierin aan te geven is tabel 4.2 opgenomen, die ontleend is aan het LEB 1). Het resultaat per uur is afhankelijk van de produktieomvang. Daarom is de arbeidsopbrengst per uur berekend bij een constant aantal dieren op een voor de verschillende takken ongeveer gelijk niveau van doelmatigheid 2). De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit als gevolg van schaalvergroting komt dus niet in de cijfers tot uiting. Wel is rekening gehouden met de produktiviteitsontwikkelingen door geleidelijke verbetering van voederomzetting, groeisnelheid, eierproductie per dier e.d.

1) Landbouw-Economisch Bericht 1976, bladzij 10.

2) Bij kleinere eenheden is de arbeidsopbrengst per uur aanzienlijk lager, bij grotere eenheden is de arbeidsopbrengst per uur slechts weinig hoger.

Tabel 4.2 Rentabiliteitsverloop van de intensieve veehouderij op het gemengde bedrijf (bij constant aantal dieren)

	Mest- kal- veren	Mest- var- kens	Fok- zeugen	Leg- hennen	Mest- kui- kens	C.A.O.- uurloon
Aant.dieren per jaar	200	300	40	6000	30000	
Uren p. dier per jaar	6,2	3,2	36	0,4	0,06	
Arbeidsopbrengst:						
(gld./uur) 1971/72	13,20	18,80	7,40	11,00	7,70	7,15
1972/73	7,20	32,30	17,10	5,50	11,20	8,35
1973/74	-21,30	23,40	19,40	16,50	23,30	9,70
1974/75	-4,80	4,80	3,40	-0,50	9,10	11,55
Raming 1975/76	42,90	20,20	17,60	1,70	16,70	14,10
5 jaar gemiddeld	7,40	19,90	13,00	6,80	13,60	10,20

Uit de tabel blijkt dat over de laatste vijf jaar de gemiddelde arbeidsopbrengst per uur bij de genoemde aantallen dieren in de kalvermesterij en de kippenhouderij ver beneden het gemiddelde C.A.O.-loon is gebleven en in de varkensmesterij hier ver boven lag.

Ten einde inzicht te verkrijgen in de betekenis van de schaalvergroting voor de arbeidsopbrengst per uur, is ook een berekening opgesteld 1) voor de jaren 1960/61 t/m 1974/75. Allereerst kan dan een trendmatige daling van de reële arbeidsopbrengst per dier worden becijferd van jaarlijks circa 6,5% van mestkalveren, legkippen en mestkuikeken en van circa 2% voor varkens. In dezelfde periode steeg echter het reële loonniveau met jaarlijks ruim 6%. De daling in de reële arbeidsopbrengst per dier (vooral als gevolg van de relatieve prijsdaling van de produkten) dwingt de producenten in de intensieve veehouderij tot invoering van arbeidsbesparende technieken om zoveel mogelijk in de pas te blijven met de algemene reële loon- en inkomensontwikkeling. Deze arbeidsbesparende technieken konden echter alleen worden toegepast bij een belangrijke vergroting van het aantal dieren per bedrijf.

In het blok zijn de voornaamste veredelingssectoren de varkensmesterij en de varkensfokkerij. Schaalvergroting in de varkenshouderij is volgens het voorgaande nodig voor het opvangen van een trendmatige daling met 2% van de reële arbeidsopbrengst per dier en om een reële inkomensstijging met 6% te kunnen bijhouden. Uit de tabellen 4.3 en 4.4 blijkt dat een schaalvergroting met minstens 8% op de bedrijven in het blok met thans nog varkenshouderij, gemiddeld werd gehaald. Op een relatief groot aantal bedrijven weliswaar niet (er had zelfs schaalverkleining plaats), maar op andere werd deze norm ver overschreden.

1) Landbouw-Economisch Bericht 1976, bladzij 110.

Tabel 4.3 Schaalvergroting in de varkensmesterij

Mestvarkens- stapel in 1975	Hoofdberoepsbedrijven in 1975 met mestvarkens						procentuele toename mestvarkens- stapel per jaar
	aantal bedrij- ven	naar aantal mestvarkens					
		in 1970		in 1975			
		abso- luut	gemid- deld	abso- luut	gemid- deld		
Tot 20	45	968	22	499	11	.	
20 - 50	65	2508	39	2312	36	.	
50 - 100	93	5130	55	6809	73	6	
100 - 150	47	3758	80	5745	122	9	
150 - 200	25	2365	95	4306	172	13	
200 - 300	21	2452	117	5292	252	17	
Vanaf 300	14	1390	99	5430	388	30	
Totaal	310	18571	60	30393	98	10	

Tabel 4.4 Schaalvergroting in de varkensfokkerij

Fokzeugen- stapel in 1975	Hoofdberoepsbedrijven in 1975 met fokvarkens						procentuele toename fokzeugen- stapel per jaar
	aantal bedrij- ven	naar aantal fokvarkens					
		in 1970		in 1975			
		abso- luut	gemid- deld	abso- luut	gemid- deld		
Tot 20	46	664	14	495	11	.	
20 - 30	30	706	24	732	24	1	
30 - 40	24	672	28	820	34	4	
40 - 60	26	730	28	1227	47	11	
60 - 80	14	506	36	966	69	14	
80 - 100	5	248	50	409	82	11	
Vanaf 100	8	381	48	1043	130	22	
Totaal	153	3907	26	5692	37	8	

5. Verwachtingen ten aanzien van de komende ontwikkelingen in de landbouw

In het voorgaande zijn een aantal ontwikkelingen in de landbouw beschreven die in de afgelopen periode plaats hadden. In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de te verwachten ontwikkelingen in de komende periode van tien jaren (1975-1985). Hierbij wordt geen rekening gehouden met ingrijpen in een spontaan verloop, zoals door een ruilverkaveling. Deze schets steunt in belangrijke mate op de tendenties uit het jongste verleden. Mede gezien de verwachtingen ten aanzien van de ruimtelijke ontwikkelingen (zie het slot van hoofdstuk 1), lijkt dit alleszins aanvaardbaar.

5.1 Verdere vermindering van het aantal bedrijven

In de periode 1970-1975 verminderde het aantal bedrijven met 32 of wel met gemiddeld 1,7% per jaar. Deze - overigens geringe - vermindering kwam voor 68% tot stand doordat oudere bedrijfshoofden die gingen rusten geen opvolger hadden en voor 26% doordat jongere bedrijfshoofden van beroep veranderden. Verder speelden overige oorzaken een rol (6%). Voor de komende jaren moet een verdere vermindering van het aantal bedrijven worden verwacht. De hierna volgende prognose berust deels op extrapolatie van de ontwikkelingen in het jongste verleden, deels op informatie uit het gebied (opvolging). In bijlage 9 is de prognose in een model naar leeftijdsklassen (een zogenaamd demografisch model) uitgewerkt.

In de eerste plaats zal het aantal bedrijven verminderen door beroepsbeëindiging van bedrijfshoofden terwijl geen opvolger aanwezig is. Het aantal bedrijfshoofden dat in de komende tien jaren hun beroep zal beëindigen is, daar er relatief veel oudere bedrijfshoofden zijn, vrij hoog. De leeftijd waarop men gemiddeld zijn beroep beëindigt, ligt rond de 65 jaar. Wanneer we ervan uitgaan dat hier niet veel verandering in zal komen, dan zullen in totaal 136 bedrijfshoofden gaan rusten of wel 37% van het totale aantal in 1975. Ruim een derde (35%) van deze ouderen heeft een opvolger in eigen kring. Wanneer gerekend wordt met een zelfde percentage zogenaamde secundaire afvloeiing van de meewerkende opvolgende zoons (7%) als in de periode 1970-1975, dan zullen 45 ouderen worden opgevolgd door een zoon of schoonzoon en - bij gelijke verhoudingen als in het recente verleden - nog 4 door vreemden. Het opvolgingspercentage inclusief opvolging door vreemden in de afgelopen jaren was 64%, dit wordt dan voor de komende jaren 36%.

De effectieve vermindering van het aantal bedrijven door beroepsverandering (waarbij verrekend is voortzetting als hoofdberoepsbedrijf door vreemden en enige toetreding uit de categorie nevenbedrijven) was in de periode 1970-1975 gemiddeld 0,7% per

jaar. Dit is vrij weinig. Mede gezien de ongunstige werkgelegenheidssituatie wordt voor de komende jaren een zelfde percentage vermindering als gevolg van beroepsverandering aangehouden.

In een aantal gevallen vermindert het aantal bedrijven nog enigszins door andere oorzaken, zoals overname van een bedrijf buiten het blok, voortijdige beroepsbeëindiging (jongere bedrijfs- hoofden) en fusie van bedrijven. Dergelijke gevallen komen echter weinig voor. Ten aanzien hiervan wordt een ongeveer gelijke verhouding als in het recente verleden verwacht.

Bij een ontwikkeling zoals globaal is omschreven zouden er in 1985 nog 263 hoofdberoepsbedrijven zijn.

Tabel 5.1 Vooruitberekening van de mutaties in de periode 1975-1985

	Aantal hoofdberoepsbedrijven betrokken bij mutaties (voor zover effectief)		
	totaal	voortgezet π)	verdwenen
Beroepsbeëindiging	136	49 (4)	87
Beroepsverandering	11	-	11
Overige oorzaken	4	-	4
Totaal	151	49 (4)	102

π) Tussen haakjes waarvan door vreemden.

Daarnaast werd van elk bedrijf nagegaan wat de verwachtingen zijn ten aanzien van het voortbestaan, mits de omstandigheden niet drastisch worden gewijzigd. Als blijvers worden beschouwd de bedrijven die, gezien de situatie waarin bedrijf en bedrijfshoofd verkeren, over tien jaar nog als hoofdberoepsbedrijf zullen worden geëxploiteerd. Volgens deze benadering 1) zijn er van de 365 hoofdberoepsbedrijven in 1975 tot 1985 gezien als:

blijvers	234	64%
twijfelaars	17	5%
wijkers	114	31%

De uitkomst van deze benadering is niet geheel vergelijkbaar met het aantal dat vooruitberekend is volgens de demografische methode. Er wordt namelijk geen rekening gehouden met de mogelijkheid van stichting van bedrijven en overgang vanuit de categorie nevenbedrijven. Dit komt echter slechts zelden meer voor. Het verschil tussen de beide benaderingen van het toekomstige aantal bedrijven wordt voornamelijk veroorzaakt door de verwachtingen ten aanzien van beroepsverandering door jongere bedrijfshoofden. Mede gezien de ongunstige ontwikkelingen wat betreft alternatieve werkgelegenheid wordt hierbij gekozen voor de uitkomst volgens het demografische model en wordt het aantal bedrijven in 1985 op 263 gesteld, wat neerkomt op een vermindering met 3,2% per jaar.

1) Die met informatie van ter plaatse goed bekende personen tot stand kwam.

Tabel 5.2 Jaarlijks afnemingspercentage aantal hoofdberoeps-bedrijven (LEI-prognoses)

	1970/ 1975	1975/ 1980	1980/ 1985	1975/ 1985
Blok Laren	1,7	3,1	3,3	3,2
Blok Winterswijk-West 1)	3,0	2,8	3,0	2,9
Gelderland 2)	2,8	3,2	3,6	3,4
Nederland 2)	2,9	3,2	3,6	3,4

- 1) Bron: sociaal-economische verkenning van dit gebied.
 2) Volgens onderzoek van Perdok (1976).

Terwijl het aantal bedrijven in het blok Laren over 1970-1975 zeer traag afnam wordt over 1975-1985 een sneller tempo verwacht, namelijk een tempo dat het midden houdt tussen wat voor het blok Winterswijk-West en wat voor de provincie en het land werd berekend.

5.2 Ontwikkeling in de bedrijfsoppervlakten

Allereerst wordt de oppervlakte cultuurgrond geraamd die alle bedrijven over tien jaar zullen beslaan. Exacte cijfers over het verloop van de oppervlakte cultuurgrond in het blok zijn niet aanwezig. Een vergelijking van de oppervlakten cultuurgrond die in het blok wonende geregistreerden in 1970 en 1975 gebruikten, mede gelet op de ontwikkelingen zoals die in hoofdstuk 1 zijn beschreven, duidt op een zeer geringe vermindering. Ook voor de toekomst is op grond van hoofdstuk 1 een vrij geringe vermindering van de oppervlakte cultuurgrond te verwachten. De belangrijkste reden voor vermindering zal waarschijnlijk zijn dat bedrijfjes die uit de registratie verdwijnen nog enige grond zullen aanhouden. Voorlopig wordt uitgegaan van een jaarlijkse vermindering met 0,2 à 0,3% (prognose voor het blok Winterswijk-West 0,3 à 0,4%, voor het oosten des lands 0,6% en voor Nederland 0,7% 1)). De geregistreerde cultuurgrond (netto-gemeten maat) over tien jaar wordt aldus op 4700 ha geraamd.

In 1970 was 7,7% en in 1975 8,2% van de geregistreerde cultuurgrond in gebruik bij nevenbedrijven. Een geringe toename is, gezien het verwachte minder trage verloop van het aantal hoofdberoepsbedrijven, mogelijk. Op de bedrijven die in de afgelopen periode nevenbedrijf zijn geworden, werd - althans voorlopig - gemiddeld vier vijfde van de bedrijfsoppervlakte aangehouden en op

1) De laatste twee percentages zijn ontleend aan het Landbouw-Economisch Bericht 1976.

de bedrijven die ophielden hoofdberoepsbedrijf te zijn (hetzij door opheffing, hetzij door nevenbedrijf te worden) werd gemiddeld een derde van de bedrijfsoppervlakte aangehouden. Een prognose die in belangrijke mate steunt op het patroon in het grondverkeer in het jongste verleden, komt voor 1985 uit op 91 nevenbedrijven (26%) en 600 ha die deze nevenbedrijven zullen beslaan (13%). In 1975 maakten de nevenbedrijven slechts 19% van het aantal geregistreerde bedrijven uit met 8% van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond.

Tabel 5.3 Ontwikkelingen in het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond

Geregistreerde bedrijven	Aantal bedrijven			Oppervlakte in ha x)		
	1970	1975	1985	1970	1975	1985
Hoofdberoepsbedrijven	397	365	263	4446	4431	4100
Nevenbedrijven	81	84	91	371	397	600
Alle bedrijven	478	449	354	4817	4828	4700

x) Gemeten maat.

De oppervlakte van alle hoofdberoepsbedrijven over tien jaar wordt daarbij 4100 ha. Dit betekent dat de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven met circa 300 ha zou verminderen en de geregistreerde oppervlakte van nevenbedrijven met 200 ha zou toenemen. Bij 263 hoofdberoepsbedrijven met te zamen 4100 ha, wordt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1985 16 ha tegen 12 ha in 1975 en 11 ha in 1970. Via een lognormale verdeling is nu de bedrijfsoppervlaktestructuur in 1985 te benaderen.

Tabel 5.4 Ontwikkelingen in de bedrijfsoppervlaktestructuur

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1970	1975	1985	1970	1975	1985
Tot 5 ha	20	19	61	5	5	23
5 - 10 ha	170	132		43	36	
10 - 15 ha	141	135	84	35	37	32
15 - 20 ha	36	43	56	9	12	21,5
20 - 30 ha	27	29	47	7	8	18
Vanaf 30 ha	3	7	15	1	2	5,5
Totaal	397	365	263	100	100	100

Te verwachten is dat het aantal bedrijven van minstens 20 ha sterk zal toenemen. Was er in de periode 1970-1975 nog een procentuele toename in de klasse 10-15 ha, in de periode 1975-1985 is in deze klasse een procentuele afname te verwachten. In 1985 zal naar schatting nog een vierde tot een vijfde van de bedrijven kleiner dan 10 ha zijn en driekwart kleiner dan 20 ha. Er moet dus rekening mee worden gehouden dat ook in de komende jaren veel bedrijven een oppervlakte hebben die in het algemeen te klein is om

alleen van de grondgebonden produktie te kunnen bestaan.

Over het verdere verloop van het grondaanbod geeft de prognose van het aantal bedrijven aanknopingspunten. Het percentage oudere bedrijfshoofden dat door een opvolger in eigen kring werd opgevolgd was 63% en wordt, gezien de opvolgingssituatie in 1975, voor de komende tien jaren op 33% geraamd. Dit zal een grondaanbod van circa 750 ha tot gevolg hebben (waarvan een deel eerst nog tijdelijk in de D beroepsgroep terecht komt). De andere aanknopingspunten zijn minder hard. Bij de veronderstelling dat een zelfde gedrag als in de afgelopen vijf jaren wordt gevolgd wat betreft verdwijnen als hoofdberoepsbedrijf (de helft werd nevenbedrijf en hield voorlopig ruim vier vijfde van de grond aan, de helft werd opgeheven) is - voortbouwend op onder andere de prognose van het aantal hoofdberoepsbedrijven, het demografisch model in bijlage 9 en de bedrijfs grootte van de waarschijnlijk "wijkende" bedrijven - een berekening opgesteld van het grondaanbod in de twee komende vijfjarenklassen. Dit grondaanbod komt op omstreeks 1000 ha, of wel circa 2% per jaar (vergeleken met 1,6% per jaar in de periode 1970-1975). Hierbij moet wel opgemerkt worden dat een zelfde patroon als in het grondverkeer in de periode 1970-1975 werd waargenomen, ook voor de komende jaren werd aangehouden. In deze periode steeg de grondprijs erg snel. In hoeverre het patroon van het grondverkeer in de komende jaren zich zal wijzigen, is niet aan te geven.

5.3 Ontwikkeling van de produktieomvang

5.3.1 Grondgebruik

Bij vergelijking van de situatie in 1970 en in 1975, komen de ontwikkelingen in het grondgebruik maar gedeeltelijk tot uiting. Dit is de reden waarom de gegevens uit 1968 en 1973 uit een eerdere verkenning van het blok 1) hierbij mede worden betrokken.

Tabel 5.5 Ontwikkelingen in het grondgebruik t.b.v. de rundveehouderij

Hoofdberoepsbedrijven	1968	1970	1973	1975	1985
Ha cultuurgrond	4650	4446	4469	4431	4100
Percentage grasland	76	81	85	83,5	76
Percentage ruwvoedergewassen *)	78	83	92	93	95

*) Gras, snijmais en voederbieten.

1) Interne Nota 193 van november 1973.

Na een periode waarin het graslandareaal geleidelijk werd uitgebreid, valt over de allerlaatste jaren een geringe vermindering te constateren. De toename van het totale areaal ruwvoedergewassen bleef echter, dank zij de snijmaisteelt, doorgaan.

Niet te verwachten is dat er beperkingen aan het grondgebruik gesteld worden (zie hoofdstuk 1). Het lijkt waarschijnlijk dat de tendens uit de laatste jaren wat betreft de grasland- bouwlandverhouding zal worden voortgezet, waardoor over tien jaar het percentage grasland weer op 76 kan zijn teruggekeerd. Dit kan in de hand worden gewerkt door de invoering van tankmelken (afstoten van kleine produktieëenheden) en specialisatie tot veredelingsbedrijf (waardoor het grasland geen directe functie meer heeft, het bovendien een lager opnemend vermogen heeft voor de vrijkomende mest). Ook in de afgelopen jaren was de grond van veredelingsbedrijven in toenemende mate bouwland, waarop snijmais het belangrijkste gewas is geworden. Daar komt nog bij dat snijmais een gunstig alternatief is voor kavels van rundveehouderijbedrijven die niet aan huis liggen.

Het percentage ruwvoedergewassen is reeds zo hoog dat het waarschijnlijk weinig meer zal stijgen. Verondersteld wordt dat in 1985 95% van de cultuurgrond voor ruwvoederwinning zal worden gebruikt, waarbij de mogelijkheid wordt opengelaten dat de verhouding tussen grasland en overige ruwvoedergewassen anders zal liggen dan werd aangenomen. Het overige bouwland is dan nog ca. 200 ha (in 1975 317 ha). De intensiteit van het bouwlandgebruik is nog vrij gering, verdere intensivering is mogelijk.

5.3.2 Rundveehouderij

De gemiddelde melkveedichtheid op de hoofdberoepsbedrijven was in 1975 reeds 188 koeien per 100 ha ruwvoedergewassen, op de rundveehouderijbedrijven reeds 193 per 100 ha, op de bedrijven met ligboxen reeds 241 per 100 ha en op de bedrijven kleiner dan 15 ha met ligboxen reeds 269 per 100 ha. Voor de komende tien jaren wordt rekening gehouden met een verdere intensivering op nog vele bedrijven. De nieuwe systemen in de melkveehouderij (ligboxenstallen, doorloopmelkstal, tankmelken, e.d.) zijn immers slechts rendabel bij grotere eenheden. Deze bedrijven zullen enerzijds proberen meer grond te verwerven en anderzijds de oppervlakte cultuurgrond zo intensief mogelijk te benutten.

Men komt dus op de bedrijven met ligboxen tot een hoge veebezetting (gemiddeld 241 koeien per 100 ha in 1975). Tevens bleek dat de ligboxenstalbedrijven met deze hoge veebezetting betere bedrijfsresultaten bereiken dan de bedrijven met een traditionele stal en een lagere veebezetting. Een verdere ontwikkeling in deze richting ligt dus voor de hand. Zouden alle bedrijven deze ontwikkeling doormaken dan zou bij een gemiddelde van 2,4 koeien per ha het aantal koeien in 1985 ongeveer 9500 bedragen (in 1975 7750). Het lijkt evenwel niet waarschijnlijk dat alle melkveehouders een ligboxenstal zullen bouwen. Er zijn bedrijven die slecht verkaveld

zijn en daarom niet tot een moderne opzet komen. Voorts zijn er bedrijven met te weinig grond om tot een redelijke omvang in de rundveehouderij te kunnen komen. Daarnaast zal het wel zo blijven dat er bedrijven zijn met een aflopend karakter waarop men niet geneigd zal zijn grote investeringen te doen. Mede gezien de ontwikkeling in de rundveehouderij mag verwacht worden dat er nogal wat (kleine) bedrijven in de komende jaren het rundvee af zullen stoten en keuze zullen moeten maken tussen uitbreiding in een andere produktietak of stoppen met de agrarische produktie. Wanneer men uitbreiding zoekt, ligt uitbreiding in de veredeling het meest voor de hand.

Het lijkt dus niet waarschijnlijk dat de intensiteit van bijvoorbeeld 269 koeien per 100 ha, zoals momenteel op de kleinere ligboxenstalbedrijven wordt aangetroffen, algemeen zal worden. De praktijk wijst bovendien uit dat bedrijven met een zeer hoge veebezetting extra kwetsbaar zijn voor tegenvallende groeiomstandigheden. Volgens Geessink (1976) ligt de economische optimale veebezetting ongeveer bij 2,7 à 3 grootveeëenheden per ha ¹⁾. Gezien deze overwegingen wordt voor 1985 een gemiddelde van 225 koeien per 100 ha aangehouden. Voorts wordt aangenomen dat er in verhouding tot het aantal koeien minder jongvee (namelijk 70 stuks per 100 koeien) zal worden gehouden dan voorheen (100 per 100 in 1970 en 97 per 100 in 1975). Dit is evenveel als voor het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West in 1985 is verondersteld. Berekeningen tonen aan dat deze verhoudingen technisch gezien haalbaar zijn. Ze geven uiteraard een gemiddelde weer. Te verwachten is dat er enerzijds bedrijven zijn waarop het jongvee in verhouding zal verminderen (gespecialiseerde rundveebedrijven met een hoge melkveebezetting of waarop deze hoog wordt) en anderzijds bedrijven waarop het jongvee verhoudingsgewijs toeneemt (bijvoorbeeld bedrijven met een groeiende veredelingsproduktie). Voor het overige wordt verondersteld dat ander weidevee (mestvee en schapen) praktisch niet meer aanwezig is.

Uitgaande van een melkveedichtheid van 225 koeien per 100 ha, zal het aantal koeien toenemen tot circa 8800 in 1985. Dat zou over 1975-1985 een toeneming betekenen met 1,5% per jaar vergeleken met 4,8% per jaar over 1970-1975. Het aantal hoofdberoepsbedrijven zonder melkvee nam in de periode 1970-1975 slechts met 5 tot 10 toe, terwijl er in 1975 nog 32 bedrijven met minder dan 10 koeien waren. Het verdwijnen van kleine melkveestapels ging tot nu toe erg traag. Waarschijnlijk zal dit, mede onder invloed van het dilemma aanschaffen van een koeltank of ophouden met melken, in de nabije toekomst sneller gaan.

1) Wat bij 90 stuks jongvee per 100 koeien 200 à 220 koeien per 100 ha betekent en bij 70 stuks jongvee per 100 koeien 210 à 230 koeien per 100 ha.

5.3.3 Veredeling

In de sector veredeling hadden ontwikkelingen plaats die naar alle waarschijnlijkheid doorgaan. Dit zijn de afname van het aantal bedrijven met kleine eenheden en de groei in de eenheden veredeling. In de periode 1970-1975 nam de produktie nog toe met gemiddeld 3,5% per jaar. Voor een doorgaande groei van de produktie pleit dat het voor de boeren in dit gebied praktisch het enige alternatief is voor en naast de rundveehouderij. Voor overschakeling op een akkerbouwbedrijf is de bedrijfsoppervlakte meestal te gering en het teeltplan te beperkt. Bovendien is het aantal grote bedrijfseenheden in de veredeling hier nog betrekkelijk klein. De dalende tendens in de arbeidsopbrengst per dier die in het recente verleden in andere streken (met name in Noord-Brabant) tot een sterke schaalvergroting heeft geleid, kan ook hier tot een verdere groei stimuleren. Dat volgens het Landbouw-Economisch Bericht 1976 1) verwacht moet worden dat na een verdere groei de mogelijkheden om nog belangrijke besparingen op het arbeidsverbruik per dier te realiseren minder worden, is pas in een later stadium van belang. Voor een geringere groei van de veredelingsproduktie pleit dat de afzetmogelijkheden mede onder invloed van een geringere welvaartsgroei en toenemende marktverzadiging minder zullen toenemen dan in de afgelopen periode.

Gezien het voorgaande wordt verondersteld dat de groei in de veredelingsproduktie met een derde wordt vertraagd en in de komende jaren nog gemiddeld 2,3% per jaar zal bedragen, terwijl landelijk rekening wordt gehouden met een groei van 1,3% per jaar in de varkenshouderij en met een groei van ca. 1% per jaar in de intensieve veehouderij in het algemeen 2).

5.3.4 Totale produktieomvang

De in het voorgaande omschreven ontwikkelingen worden vervolgens in een totaalbeeld vervat. Hierbij is voor het overige bouwland (bouwland minus areaal ruwvoedergewassen) 5,2 sbe per ha aangehouden (in 1970 3,4 en in 1975 4,3 sbe per ha).

Tabel 5.6 Verloop van de totale produktieomvang van hoofdberoepsbedrijven

	1970	1975	1985
Ha cultuurgrond	4446	4431	4100
Aantal koeien per 100 ha	166	188	225
Stuks jongvee per 100 koeien	100	97	70
Sbe voor rundveehouderij x)	23930	30254	32500
Sbe voor akkerbouw xx)	2570	1356	1100
Sbe voor veredeling	11620	13790	17300
Sbe voor tuinbouw	110	220	300
Sbe totaal	38230	45620	51200

x) Incl. ruwvoedergewassen. xx) Excl. ruwvoedergewassen.

1) Zie op blz. 34 onder "Rentabiliteit van verschillende typen landbouwbedrijven". 2) Ontleend aan "Landbouwverkenningen" van het Ministerie van Landbouw en Visserij; februari 1977.

De totale agrarische produktie op hoofdberoepsbedrijven zal aldus verlopen van circa 38200 sbe in 1970 en 45600 sbe in 1975 tot 51200 sbe in 1985. De jaarlijkse groei wordt dan 1,2%, terwijl deze in de periode 1970-1975 nog 3,6% was. Uitgaande van de veronderstelde 51200 sbe kan men zich de bedrijfsomvangstructuur in 1985 als volgt (tabel 5.7) voorstellen.

Tabel 5.7 Ontwikkeling in de bedrijfsomvangstructuur

Sbe-klassen	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1970	1975	1985	1970	1975	1985
Tot 50	37	20		9	5	
50 - 70	73	44	13	18	12	5
70 - 90	88	57		22	16	
90 - 110	78	54	19	20	15	7
110 - 130	55	42	24	14	12	9
130 - 150	30	40	26	8	11	10
150 - 190	23	57	55	6	16	21
190 - 250	9	38	58	2	10	22
Vanaf 250 x)	4	13	68	1	3	26
Totaal	397	365	263	100	100	100

x) Waaronder 1, 3 en 21 bedrijven met minstens 350 sbe.

Het gemiddelde aantal sbe per bedrijf stijgt daarbij van 96 in 1970 en 125 in 1975 tot 195 in 1985. De jaarlijkse groei van de bedrijfsomvang is daarbij over 1970-1975 gemiddeld 5,3% en over 1975-1985 4,6%. Dat de vertraging in groei, gezien de verwachte veel geringere toename van de produktie, niet meer is moet worden toegeschreven aan een sterkere vermindering in de nabije toekomst van het aantal bedrijven, waarbij vooral kleinere bedrijven zullen verdwijnen.

5.4 Bedrijfsstructuur

Een zeer globale indruk van de ontwikkelingen in de bedrijfsstructuur geven de verhoudingen tussen de aantallen bedrijven naar bedrijfstype. In de periode 1970-1975 zijn alleen de aantallen "zuivere" rundveebedrijven en veredelingsbedrijven toegenomen. Het zou niet reëel zijn de aantalsverschuivingen die zich tussen de bedrijfstypen voordeden (zie bijlage 4) eenvoudigweg te extrapoleren. Om toch enig inzicht op de toekomst te krijgen, wordt de aantalsverhouding weergegeven tussen de vermoedelijk "blijvende" bedrijven naar type in 1975. Gezien ook de ontwikkelingen in de laatste jaren zal de aantalsverhouding tussen deze categorieën zich waarschijnlijk nog wijzigen. Voor de hand ligt nog enige relatieve

Tabel 5.8 Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1970	1975	"blij- vers" 1975 x)	1970	1975	"blij- vers" 1975 x)
1. Zuivere rundveebedr.	81	107	74	20	29	29
2. Rundveebedrijven zonder veredeling xx)	85	54	29	22	15	12
3. Rundveebedrijven met veredeling	99	76	51	25	21	20
4. Veredelingsbedrijven	21	31	24	5	8	10
5. Gemengde veredelings- bedrijven	76	68	51	19	18	20
6. Overige bedrijven	35	29	22	9	9	9
Totaal	397	365	251	100	100	100

x) Zogenaamde blijvers en twijfelaars. xx) Van betekenis.

toename van gespecialiseerde rundveebedrijven (type 1), veredelingsbedrijven (type 4) en gemengde veredelingsbedrijven (type 5). Laatstgenoemde bedrijven hebben dus zowel een belangrijke bedrijfstak melkveehouderij als veredeling. Voorts is het waarschijnlijk dat de relatieve betekenis van de zogenaamde overige bedrijven (en evenzo van de bedrijfstypen 2 en 3) verder zal afnemen. Op deze bedrijven is dus geen melkvee of veredeling aanwezig, maar voornamelijk akkerbouw.

Uitgaande van het veronderstelde aantal koeien en 225 hoofdberoepsbedrijven met melkvee 1), kan men zich een voorstelling maken van de spreiding in grootte van de melkveestapels over tien jaar.

Tabel 5.9 Omvang van de melkveestapels in 1970, 1975 en 1985

Omvang in koeien	Aantal bedrijven x)			Percentage bedrijven x)		
	1970	1975	1985	1970	1975	1985
Tot 10 koeien	47	32	25	12	9	11
10 - 20 koeien	269	147		69	41	
20 - 30 koeien	65	115	47	17	33	21
30 - 40 koeien	8	28	49	2	8	22
40 - 50 koeien	2	22	36	0	6	16
50 - 60 koeien	1	4	25	0	1	11
60 - 80 koeien	-	5	25	-	1	11
Vanaf 80 koeien	-	2	18	-	1	8
Totaal	392	355	225	100	100	100

x) Met melkvee.

1) Afgeleid van het percentage bedrijven van de typen 1, 2, 3, 5 plus de helft van type 6 onder de "blijvers" in 1975 uit tabel 5.8.

Bijna de helft (een honderdtal) van de bedrijven met melkvee zal dan minstens 40 koeien hebben. Gezien dit aantal met minstens 40 koeien is te stellen dat het aantal ligboxenstallen omstreeks 1985 minstens 100 is geworden.

5.5 Verdere stijging van de produktie per man

Alvorens in te gaan op het te verwachten verloop van de arbeidsproduktiviteit, moet het verloop van het aantal arbeidskrachten op de bedrijven aan de orde komen. De gemiddelde (vaste, mannelijke) arbeidsbezetting per 100 bedrijven daalde van 127 in 1970 tot 120 in 1975 en is dus reeds vrij laag. De verwachte snellere vermindering van het aantal bedrijven (zie tabel 5.2) doet veronderstellen dat het gemiddelde van 1,2 man per bedrijf niet verder zal dalen. Op de 263 bedrijven zal de vaste mannelijke arbeidsbezetting dan 315 man bedragen.

Op grond van de voorafgaande gegevens kan nu de gemiddelde produktie per man worden benaderd.

	1970	1975	1985	Jaarlijks groei- percentage	
				1970- 1975	1975- 1985
Aantal hoofdberoeps- bedrijven	397	365	263	-1,7	-3,2
Aantal sbe	38230	45620	51200	+3,6	+1,2
Aantal arbeidskrachten	504	438	315	-2,8	-3,2
Produktie in sbe per bedr.	96	125	195	+5,3	+4,5
Produktie in sbe per man	76	104	163	+6,5	+4,5

De gemiddelde produktie per man (uitgedrukt in aantal sbe per vaste mannelijke arbeidskracht op de bedrijven) zou dan verlopen van circa 104 in 1975 tot circa 163 in 1985 en zou bij deze veronderstellingen de komende jaren met gemiddeld 4,5% per jaar toenemen. Dit is wel geringer dan in de periode 1970-1975 (6,5%) maar vergeleken met andere prognoses niet minder. Zo is volgens Maris (1976) landelijk eveneens een toename van de arbeidsproduktiviteit met gemiddeld 4,5% per jaar te verwachten 1), terwijl ook voor het ruilverkavelingsgebied Winterswijk-West een gelijke toename is berekend.

1) Namelijk gemiddeld 5,8% over 1975-1980 en gemiddeld 3,2% over 1980-1985.

Samenvatting

Algemene oriëntatie

Het ruilverkavelingsgebied Laren (circa 6600 ha) is gelegen in de Noordelijke Achterhoek ten noorden van het stadje Lochem. Het is een overwegend agrarisch gebied (rundveehouderij en intensieve veehouderij op de tweede plaats), waarin enkele grote boscomplexen voorkomen. De enige woonkern in het gebied is het dorp Laren (circa 1100 inwoners). Het aantal inwoners van het ruilverkavelingsgebied is de laatste jaren nagenoeg constant op ongeveer 4000 gebleven en verwacht wordt dat dit zo zal blijven; de groei van de dorp Laren zal waarschijnlijk gelijk zijn aan de vermindering van de verspreid wonende bevolking. De plaatselijke werkgelegenheid heeft zeer sterk een agrarisch karakter en is geleidelijk verminderd. Het gevolg was een toenemende uitgaande pendel en een afnemende inkomende pendel. De voornaamste pendelplaats vanuit Laren gezien is Lochem. Een nieuw structuurplan voor de gemeente Lochem, waaronder het blok grotendeels valt, is in voorbereiding. Uit vergelijkende cijfers blijkt dat de werkgelegenheidsituatie in het rayon waarin Laren ligt, relatief niet ongunstig is.

Het aantrekkelijke landschap heeft ertoe bijgedragen dat het gebied een recreatieve functie vervult. Deze functie betreft in de eerste plaats verblijfsrecreatie. Het gebied leent zich niet voor omvangrijke dagrecreatie. De laatste jaren trad er enige verschuiving in het recreatiepatroon op door enerzijds een verlies aan hotel- en pensionbedden en anderzijds een toeneming van het aantal zogenaamde tweede woningen.

Gebied met bijzondere landschappelijke waarde komt, buiten de twee grote landgoederen, praktisch uitsluitend voor bij Groot-Dochteren in het zuidwesten van het ruilverkavelingsgebied. Gebied met landschappelijke waarde komt verspreid voor, voornamelijk in het uiterste westen (bij het landgoed Oolde en in de gemeente Gorssel). Globaal valt ruim vier vijfde van de circa 5000 ha cultuurgrond in het blok volgens de gemeentelijke bestemmingsplannen onder agrarisch gebruik zonder nevenaspecten (bestemming I), bijna een tiende onder agrarisch gebruik in gebied met landschappelijke waarde (bestemming II) en eveneens bijna een tiende onder agrarisch gebruik in gebied met bijzondere landschappelijke waarde (bestemming III). Hoewel in deze bestemmingsplannen waarborgen worden geschapen voor landschapsbehoud en -herstel, wordt het agrarisch gebruik zo min mogelijk beperkt. Het verschil tussen de bestemmingen I, II en III ligt met name in de extra waarborgen bij de aanwijzing van nieuwe bouwpercelen. Bij bestemming I zijn extra waarborgen niet nodig, terwijl aanwijzing van nieuwe bouwpercelen

bij bestemming II mogelijk is middels de methode van nadere uitwerking ex artikel II van de W.R.O. en bij bestemming III middels de wijzigingsmethode ex artikel II van de W.R.O.

Het areaal cultuurgrond in het gebied zal in de komende tien jaren waarschijnlijk slechts weinig verminderen, aangezien verwacht wordt dat de bevolking niet zal toenemen, dat de plaatselijke werkgelegenheid niet wordt uitgebreid en er geen nieuwe belangrijke wegen door het gebied zullen worden aangelegd. Het verlies van cultuurgrond ten behoeve van recreatie zal eveneens gering zijn.

In deze verkenning wordt de ontwikkeling in het recente verleden (1970-1975) en de huidige situatie (1975) van de landbouw in het gebied beschreven. Op basis hiervan en van informatie uit andere bronnen, is het mogelijk een beeld te schetsen van de toekomstige ontwikkeling. Daarbij is geen rekening gehouden met een ingreep in het spontane verloop, zoals door een ruilverkaveling.

Ontwikkeling van het aantal bedrijven en de arbeidsbezetting

In 1975 waren er 365 hoofdberoepsbedrijven en 84 geregistreerde nevenbedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de periode 1970-1975 verminderd met gemiddeld 1,7% per jaar. Vergeleken met andere Gelderse ruilverkavelingsgebieden en het landelijk gemiddelde, is dit een zeer laag percentage. Dit werd veroorzaakt door een laag beroepsveranderingspercentage (vergeleken met Gelderse blokken) en een hoog opvolgingspercentage (vergeleken met landelijk). Deze trage vermindering van het aantal bedrijven valt te meer op daar de bedrijfsgrootte er in het algemeen zeker niet gunstiger is. Voor de komende tien jaren (1975-1985) wordt verwacht dat de vermindering van het aantal bedrijven sneller zal gaan (gemiddeld met 3,2% per jaar). Het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1985 is op 263 berekend. Dit snellere tempo zal voornamelijk het gevolg zijn van een zeer sterk dalend opvolgingspercentage: slechts 35% van de bedrijfshoofden van minstens 55 jaar heeft een opvolger, terwijl in de afgelopen jaren nog 63% van de landbouwers die gingen rusten een opvolger had. Bovendien zal naar verwachting een hoger percentage van de boeren hun beroep beëindigen dan in het verleden; in 1975 is namelijk ten opzichte van 1970 een duidelijke veroudering van de groep boeren te constateren.

Het aantal werkers op de bedrijven verminderde in de periode 1970-1975 met gemiddeld 2,8% per jaar. Met name het aantal zoons is verminderd. Er blijken in de afgelopen jaren bijzonder weinig zoons op het ouderlijk bedrijf te zijn gaan meewerken. De gemiddelde arbeidsbezetting daalde tot 1,2 man per bedrijf. Dit reeds vrij lage niveau en de snellere vermindering van het aantal bedrijven doet veronderstellen dat de arbeidsbezetting niet verder zal dalen. Op de in 1985 te verwachten 263 bedrijven zullen dan

315 man werken, een vermindering van 120 man ten opzichte van 1975.

Bij een verdere vermindering van het aantal bedrijven zal het aantal boerderijen dat niet meer functioneel is, toenemen. Voor zover de vrijkomende bedrijfsgebouwen ten verkoop worden aangeboden trekken ze veelal een publiek dat financieel in staat is verbeteringen aan te brengen, hetgeen een winstpunt voor het landenschap kan betekenen. Anderzijds kan verandering in de bestemming van dergelijke bedrijfsgebouwen een negatieve invloed hebben op de ontwikkeling in de landbouw.

Oppervlakte cultuurgrond en grondmobiliteit

Gezamenlijk hadden de in het blok wonende geregistreerden in 1975 ruim 4800 ha (gemeten maat) in gebruik. Een zeer groot deel (circa driekwart) hiervan is eigendom van de gebruikers. Afwijkend ten aanzien van de gemiddelde eigendom-pachtverhouding in het blok is uiteraard de situatie in de beide kleine deelgebieden die de landgoederen Verwolde en Ampsen omvatten. Tussen 1970 en 1975 heeft zich in de oppervlakte cultuurgrond geen noemenswaardige verandering voorgedaan. In 1970 zowel als in 1975 behoorde 92% van deze grond aan hoofdberoepsbedrijven. De bedrijven die uit de hoofdberoepsgroep verdwijnen vormen de belangrijkste bron voor vrijkomende cultuurgrond: gemiddeld twee derde van hun oorspronkelijke oppervlakte kwam beschikbaar. Doordat er weinig bedrijven verdwenen, is het grondverkeer tussen gebruikers in het blok van minder betekenis geweest dan in andere, vergelijkbare Gelderse blokken. Het "vrije" grondverkeer (de oppervlakte die voor derden vrijkomt) was in de periode 1970-1975 slechts circa 400 ha of wel 1,6% per jaar, terwijl dit in het blok Winterswijk-West 2,7% per jaar en in het blok Brummen-Voorst 3,8% per jaar was.

Het hoge percentage oudere bedrijfshoofden dat geen opvolger heeft, doet verwachten dat in de komende jaren de vermindering van het aantal bedrijven sneller zal verlopen. Hierdoor zal ook iets meer grond van gebruiker kunnen wisselen. In de afgelopen jaren wisselde 1,6% per jaar van gebruiker (exclusief overdracht van vader op zoon). Berekeningen hieromtrent tonen aan dat dit in de komende jaren circa 2% per jaar zal worden, mits althans hetzelfde patroon in het grondverkeer gehandhaafd blijft als in de afgelopen jaren.

De uit de hoofdberoepsgroep verdwenen bedrijven waren gemiddeld 8,3 ha groot en belangrijk kleiner dan het gemiddelde van 11,2 ha (1970) van alle bedrijven. De in de hoofdberoepsgroep voortgezette bedrijven werden per saldo slechts weinig vergroot (van gemiddeld 11,5 ha tot 12,2 ha). In 1975 was 41% van de bedrijven kleiner dan 10 ha, 37% van 10 tot 15 ha, 12% van 15 tot 20 ha en 10% minstens 20 ha. Naar bedrijfsoppervlakte gezien zijn de bedrijven in het blok derhalve klein.

Voor de komende jaren wordt een zeer geringe vermindering van de oppervlakte cultuurgrond verwacht: woningbouw, aanleg van nieuwe wegen en industrievestiging zullen naar verwachting in het blok weinig voorkomen. Wel moet er rekening mee worden gehouden dat bedrijven die als landbouwbedrijf worden opgeheven, soms nog enige cultuurgrond aanhouden (hobby, belegging en dergelijke). Gerekend wordt op een jaarlijkse vermindering met 0,2 à 0,3%, wat aanzienlijk minder is dan overeenkomstige prognoses voor andere Gelderse blokken, het oosten des lands en het gehele land. De geregistreerde cultuurgrond (gemeten maat) in 1985 wordt aldus op 4700 ha geraamd, waarvan naar verwachting 4100 ha van hoofdberoepsbedrijven. Dit impliceert dat met een toenemend grondgebruik door nevenbedrijven wordt gerekend (13%, in 1975 8%). De hoofdberoepsbedrijven die worden beëindigd, houden nl. in vele gevallen voorlopig nog enige grond aan. Door de snellere vermindering van de groep hoofdberoepsbedrijven, wordt het grondgebruik van de nevenberoepsgroep dus groter. Voor een gedeelte zal de grond van nevenbedrijven evenwel ten dienste staan van de hoofdberoepsbedrijven. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven neemt naar verwachting toe van 12 ha in 1975 tot 16 ha in 1985. Ook in 1985 zal het merendeel van de bedrijven nog te weinig grond hebben om alleen van de grondgebonden produktie te kunnen bestaan.

Grondgebruik, produktie en bedrijfstype

De rundveehouderij is de belangrijkste produktietak. Bijna twee derde van de totale produktieomvang (gemeten in sbe) komt voor rekening van de rundveehouderij. Terwijl het percentage grasland de laatste jaren weer iets afnam (na circa 85% te zijn geweest), steeg het totale ruwvoerareaal ten behoeve van de rundveehouderij (areaal grasland, snijmais en voederbieten) verder tot 93% van de totale oppervlakte cultuurgrond (1975). Het areaal snijmais nam tussen 1970 en 1975 toe met 400 ha. De overige akkerbouw is van geringe en de tuinbouw van geen betekenis.

De totale produktie steeg over 1970-1975 met gemiddeld 3,3% per jaar. Deze stijging was voor twee derde het gevolg van toename van de grondgebonden produktie. In 1975 maakte de rundveehouderij 63%, de intensieve veehouderij 30% en de akkerbouw 7% van de produktie uit.

Het aantal melk- en kalfkoeien per 100 ha ruwvoedergewassen (de melkveedichtheid) nam toe van gemiddeld 166 in 1970 tot 188 in 1975. Dit niveau is voor de Noordelijke Achterhoek vrij normaal, maar ligt hoger dan het landelijke niveau. De toename van de melkveedichtheid had vooral plaats op de bedrijven die overgegaan zijn op een ligboxenstal. Op de bedrijven zonder ligboxenstal bedroeg de melkveedichtheid in 1975 176 koeien per 100 ha vergeleken met 163 in 1970. Op de bedrijven met een ligboxenstal in 1975 nam de melkveedichtheid toe van 164 in 1970 tot 241 in 1975. Bovendien

zal het effect van deze modernisering hierbij nog niet geheel tot uiting zijn gekomen waardoor het waarschijnlijk is dat de melkveedichtheid op deze bedrijven na een aanlooptijd 250 zal bedragen. Deze grens werd op ligboxenstalbedrijven kleiner dan 15 ha reeds overschreden.

In 1975 was op 12% van de bedrijven met melkvee een ligboxenstal aanwezig. Deze bedrijven hadden 24% van de koeien in het gebied. Vergeliken met landelijke cijfers is de modernisering in de rundveehouderij zeker niet achtergebleven. De bedrijven waarop ligboxen zijn verschenen waren in 1970 reeds gemiddeld 6 ha groter dan de bedrijven met een grupstal, bovendien is de oppervlakte van hun bedrijf in de laatste jaren sterker vergroot. De bedrijven met ligboxen waren tevens beter verkaveld dan de bedrijven met een grupstal. Voor vele veehouders met een grupstal is de te geringe bedrijfsoppervlakte het belangrijkste struikelblok voor modernisering van het bedrijf. Gezien de beperkte oppervlakte grond die voor vergroting vrij komt, de relatief sterke positie van de grotere bedrijven die ook behoefte aan grond hebben, valt niet te verwachten dat hierin de komende jaren verandering zal komen.

Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf steeg van 16 in 1970 tot 22 in 1975. In 1975 bestond nog slechts 9% van de melkveestapels uit minstens 40 koeien, terwijl één man onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden en met gebruikmaking van moderne technieken, 40 à 50 koeien kan verzorgen. Wat gunstige cultuurtechnische omstandigheden betreft, is het met name van belang dat thuis melken mogelijk is en dat het bedrijfsgebouw ten allen tijde voor een melktankauto bereikbaar is. Het eerste vereist bij benadering ten minste 60% van de grond bij huis, waarbij vanzelfsprekend de bedrijfsoppervlakte niet te klein moet zijn. De in oppervlakte kleinere bedrijven waarop een ligboxenstal is verschenen blijken dan ook een aanzienlijk hoger percentage grond bij huis te hebben dan de in oppervlakte vergelijkbare bedrijven met nog steeds een grupstal en dan de in oppervlakte grotere bedrijven, ongeacht het staltype. Bij een slechte verkaveling kan incidenteel zomerstalvoeding een noodoplossing zijn. Overigens is de verkavelingssituatie (aantal kavels en gemiddelde kavelgrootte) vergeleken met het provinciale gemiddelde in het algemeen niet ongunstig.

Vele boeren hebben te weinig grond om alleen van grondgebonden produktie te kunnen bestaan. De intensieve veehouderij komt dan ook op vele bedrijven als tweede produktietak voor. De relatieve groei in de intensieve veehouderij (voornamelijk uitbreiding in de varkenshouderij) ging praktisch gelijk op met die in de rundveehouderij. De toename van het aantal dieren ging gepaard met een afname van het aantal bedrijven met intensieve veehouderij. Het aantal gespecialiseerde veredelingsbedrijven, evenals het aantal grote bedrijfseenheden intensieve veehouderij, is gering. Wellicht zal door de invoering van tankmelken het aantal gespecialiseerde veredelingsbedrijven toenemen. Mede gezien de waarschijn-

lijk geringe verbetering in de bedrijfsoppervlaktestructuur, is anderzijds te verwachten dat het gemengde bedrijf een belangrijke plaats zal blijven innemen, mede doordat met een gemengd bedrijf de risico's beter gespreid zijn.

Naar verwachting zal de groei van de produktie de komende jaren iets trager verlopen dan in de afgelopen vijf jaren, toen de rundveehouderij werd uitgebreid middels een toename van het areaal ruwvoedergewassen en een verhoging van de melkveedichtheid. In 1975 werd nagenoeg alle cultuurgrond (93%) gebruikt ten behoeve van de rundveehouderij. Uitbreiding hiervan biedt derhalve praktisch geen mogelijkheden meer. Gezien de voordelen van ligboxenstallen, zal het aantal ligboxen verder toenemen. Toch is niet te verwachten dat alle melkveehouders een ligboxenstal zullen (laten) bouwen. Er zijn bedrijven die te weinig grond hebben om een voldoende aantal koeien te houden om de grote investeringen die een nieuwe stal met zich meebrengen, rendabel te kunnen maken. Voorts zijn er bedrijven die te slecht verkaveld zijn om tot een moderne opzet te komen. Ook hebben een aantal bedrijven een aflopend karakter, zodat men weinig geneigd zal zijn grote investeringen te doen. De melkveedichtheid op deze bedrijven zal ongetwijfeld lager blijven dan op de gemoderniseerde bedrijven. De gemiddelde melkveedichtheid wordt daarom voor 1985 geraamd op circa 2,25 koe per ha, waarbij het aantal koeien in de periode 1975-1985 met 1,5% per jaar zal toenemen (vergeleken met bijna 5% per jaar in de periode 1970-1975). Ook de veredelingsproduktie zal naar verwachting (onder andere mede onder invloed van de afnemende groei van de vervaart en toenemende marktverzadiging) iets minder snel toenemen dan in de afgelopen jaren. De totale agrarische produktie van hoofdberoepsbedrijven zal naar raming gemiddeld 1,2% per jaar toenemen. Dit is aanmerkelijk minder dan over 1970-1975 (3,6%), doch meer dan 0,8% zoals landelijk over 1974-1980 wordt verwacht (waarbij over 1980-1990 een groei met gemiddeld slechts 0,3% is geraamd).

Bedrijfsomvang en produktie per man

In 1975 had nog ruim de helft van de bedrijven een omvang kleiner dan 120 sbe en bleef daarmee onder de maat van een eenmansbedrijf bij een moderne, doelmatige bedrijfsvoering. Dit impliceert overigens niet dat op deze bedrijven weinig arbeidsuren worden gemaakt. De gemiddelde bedrijfsomvang steeg van 96 sbe in 1970 tot 125 sbe in 1975 (landelijk was deze in 1975 circa 140 sbe). Er komen dus ook naar bedrijfsomvang gezien in het blok relatief veel kleinere bedrijven voor. Deze stijging met gemiddeld ruim 5% per jaar was het gevolg van intensivering van het grondgebruik, uitbreiding van de veredelingsproduktie en - in veel mindere mate - van uitbreiding van de bedrijfsoppervlakte.

Uitgaande van de te verwachten ontwikkeling van de produktie

en het aantal bedrijven, zal de gemiddelde bedrijfsomvang toenemen tot bijna 200 sbe in 1985 of wel met jaarlijks 4,6%, wat slechts iets minder is dan in de voorgaande jaren (5,3%). Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf met melkvee zal dan naar schatting stijgen van 22 in 1975 tot 40 in 1985. Bijna de helft (een honderdtal) van de bedrijven zal dan waarschijnlijk minstens 40 koeien hebben. Gezien dit aantal zal het aantal ligboxenstallen dan minstens 100 bedragen.

In de periode 1970-1975 steeg, als gevolg van vermindering van het aantal werkers in de landbouw en toename van de produktie, het aantal sbe per man met gemiddeld 6,5% per jaar (landelijk 5 à 6%). Het in 1975 bereikte gemiddelde van 104 sbe per man was waarschijnlijk ongeveer gelijk aan dat voor de gehele Noordelijke Achterhoek. Ook in de komende jaren zal het aantal sbe per man stijgen, zij het waarschijnlijk minder (met jaarlijks 4,5%) dan voorheen en gelijk aan wat volgens LEI-prognoses landelijk is te verwachten. De gemiddelde produktie per man zal onder de gemaakte veronderstellingen toenemen van 104 sbe in 1975 tot 163 sbe in 1985.

De deelgebieden

De verschillen tussen de deelgebieden (Laren, de Broeken, Exel en de landgoederen) zijn het grootst tussen de drie eerste gebieden enerzijds en de beide landgoederen anderzijds. De bedrijfsoppervlakte op de landgoederen is in het algemeen veel gunstiger (gemiddeld 17 ha tegen 12 ha in het blok). Doordat hier evenwel minder veredelingsproduktie voorkomt, heeft deze voorsprong niet tot een hogere arbeidsproduktiviteit geleid. De verkaveling op de landgoederen is in het algemeen gunstiger, niet zozeer door minder kavels per bedrijf maar door een grotere kaveloppervlakte. Een ander verschil is dat in tegenstelling tot op de landgoederen, in de andere deelgebieden meer dan vier vijfde van de oppervlakte eigendom van de gebruiker (of zijn familie) is.

De verschillen tussen de andere deelgebieden zijn veel geringer. In de Broeken zijn de bedrijven het kleinst (gemiddeld 10 ha). Hoewel hier relatief iets meer intensieve veehouderij is dan in Laren en Exel, blijft de produktie per man er iets achter. In de Broeken ging de vermindering van het aantal bedrijven het minst traag; terwijl op grond van de blijvers-wijkersverhouding verwacht mag worden dat dit ook in de nabije toekomst het geval zal zijn.

Appendix

Aanvullende gegevens over een klein, aangrenzend gebied (Dochteren)

Dit gebied aangeduid als "Dochteren" ten zuidwesten van het blok ligt tussen het Twenthekanaal en de rivier de Berkel. Het is circa 170 ha groot. De bestemming is in het bestemmingsplan van het buitengebied van de gemeente Lochem van oost naar west als volgt vastgelegd: bos, zanddepot (met uitbreiding) en "gebied met agrarische doeleinden II en III" (voornamelijk III met name ook langs de Berkel). Hieruit valt op te maken dat het een landschappelijk kwetsbaar gebied betreft, evenals trouwens de aangrenzende streek in het blok (Groot-Dochteren).

In dit kleine gebied waren in 1970 zowel als in 1975 9 bedrijven met minstens 10 sbe geregistreerd, met in 1970 120 ha cultuurgrond (gemeten maat) en in 1975 105 ha.

Beroepsgroepen en bedrijfsoppervlakten

	Hoofdberoeps- bedrijven		Neven- bedrijven		Alle bedrijven	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Tot 5 ha	-	-	2	3	2	3
5 - 10 ha	1	-	1	2	2	2
15 - 20 ha	2	2	-	-	2	2
20 - 30 ha	3	2	-	-	3	2
Totaal bedrijven	6	4	3	5	9	9
Totaal hectares	108	81	12	24	120	105

Het aantal hoofdberoepsbedrijven onder de bedrijven nam van 1970 tot 1975 van 6 tot 4 af. De gemiddelde oppervlakte van deze 4 bedrijven bleef 20 ha, de gemiddelde produktieomvang steeg van 186 sbe in 1970 tot 211 sbe in 1975. Dit komt voor 1975 neer op 10,4 sbe per ha. Vergeleken met gemiddeld 12 ha per bedrijf, 125 sbe per bedrijf en een intensiteit van 10,3 sbe per ha in het blok, zijn deze enkele bedrijven dus groter, maar even intensief. Alle 4 bedrijven zijn als "blijvers" gezien.

Bijlage 1. Toelichting op gebruikte termen

1. Beroepsgroepen

- A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen agrarische bedrijf;
- B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen agrarische bedrijf besteed, het bedrijfshoofd heeft echter een nevenberoep; A+B-bedrijven worden ook hoofdberoepsbedrijven genoemd, in tegenstelling tot de nevenbedrijven (C en D beroepsgroepen);
- C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D: rustenden met grond in gebruik en/of veehouderij.

2. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfseenheid (sbe) is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt gemeten. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten (kosten ofwel beloningsaanspraken van de produktiefactor arbeid en van vermogen vastgelegd in grond, gebouwen en overige kapitaalgoederen) in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Voorbeelden:

1 ha graan	= 3,0 sbe	1 stuks jongvee	= 0,7 sbe
1 ha cons. aardappelen	= 7,5 sbe	1 koe	= 2,5 sbe
1 ha suikerbieten	= 6,5 sbe	1 fokzeug	= 1,6 sbe
1 ha snijmais	= 4,0 sbe	1 mestvarken	= 0,16 sbe
1 ha gras	= 1,0 sbe	1 hen	= 0,02 sbe

3. Bedrijfstypen

Indeling op grond van de relatieve betekenis (gemeten in sbe) van de produktierichtingen, waarbij zijn onderscheiden:

- zuivere rundveehouderijbedrijven (1) : 80% en meer voor rundveehouderij;
- rundveehouderijbedrijven zonder veredeling van betekenis (2) : 60-80% voor rundveehouderij, intensieve veehouderij minder dan 20%;
- rundveehouderijbedrijven met veredeling (3) : 60-80% voor rundveehouderij en 20-40% voor intensieve veehouderij;
- veredelingsbedrijven (4) : 60% en meer voor intensieve veehouderij;
- gemengde veredelingsbedrijven (5) : 40-60% voor intensieve veehouderij;
- overige bedrijven (6) : restgroep van uiteenlopende bedrijven.

Bijlage 3. De bedrijfsoppervlaktestructuur

	Hoofdberoepsbedrijven												Nevenbedrijven			
	zuivere rundveebedrijven		rundveebedrijven met veredeling		rundveebedrijven met veredeling v. betekenis		verede- lingsbe- drijven		gemengde verede- lingsbe- drijven		overige bedrijven		totaal			
	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975		
Aantal tot 5 ha	1	1	2	1	4	3	7	9	4	4	2	1	20	19	45	48
Aantal 5-10 ha	34	31	22	17	53	31	11	16	40	30	10	7	170	132	34	32
Aantal 10-15 ha	26	33	32	26	37	32	3	5	31	29	12	10	141	135	2	4
Aantal 15-20 ha	11	24	15	5	4	5	-	1	-	4	6	4	36	43	-	-
Aantal 20-30 ha	8	15	14	4	1	5	-	-	1	1	3	4	27	29	-	-
Aantal 30-40 ha	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2	1	5	-	-
Aantal 40-50 ha	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	-	-
Aantal totaal	81	107	85	54	99	76	21	31	76	68	35	29	397	365	81	84
Ha totaal	1021	1565	1160	677	954	847	134	219	697	678	480	444	4446	4431	371	397
Ha gemiddeld	12,6	14,6	13,6	12,5	9,6	11,1	6,4	7,1	9,2	10,0	13,7	15,3	11,2	12,1	4,6	4,7
Laren:aantal	25	37	41	24	32	28	8	11	30	28	19	19	155	147	30	31
Laren:ha	356	536	559	336	326	312	51	77	294	282	285	313	1872	1855	123	138
Laren:gemiddeld	14,2	14,5	13,6	14,0	10,2	11,1	6,4	7,0	9,8	10,1	15,0	16,5	12,1	12,6	4,1	4,5
de Broeken:aantal	21	25	18	14	42	26	8	11	27	26	7	6	123	108	25	26
de Broeken:ha	220	340	213	137	373	246	44	71	214	229	66	62	1131	1085	116	117
de Broeken:gemiddeld	10,5	13,6	11,8	9,8	8,9	9,5	5,5	6,5	7,9	8,8	9,4	10,3	9,2	10,0	4,6	4,5
Exel:aantal	28	33	12	8	22	17	5	9	18	12	6	3	91	82	25	26
Exel:ha	356	484	160	94	220	188	39	72	177	139	77	33	1029	1011	130	140
Exel:gemiddeld	12,7	14,7	13,3	11,8	10,0	11,1	7,8	8,0	9,8	11,6	12,8	11,0	11,3	12,3	5,2	5,4
Landgoederen:aantal	7	12	14	8	3	5	-	-	1	2	3	1	28	28	1	1
Landgoederen:ha	89	206	228	111	35	102	-	-	12	28	52	36	414	480	3	3
Landgoederen:gemidd.	12,7	17,2	16,3	13,9	11,7	20,4	-	-	12,0	14,0	17,3	36,0	14,8	17,1	3,0	3,0

Bijlage 4. Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	1970		1975					
	totaal	zuivere rundvee- bedrij- ven	rundvee- bedrij- ven 1)	rundvee- bedrij- ven met verede- ling	verede- lings- bedrij- ven	gemengde verede- lings- bedrij- ven	overige bedrij- ven	verdwenen
1970 zuivere rundveebedrijven	81	55	5	8	-	1	1	11
1970 rundveebedrijven 1)	85	33	27	8	-	3	9	5
1970 rundveebedr. met veredeling	99	14	15	40	2	16	4	8
1970 veredelingsbedrijven	21	1	-	-	15	4	-	1
1970 gemengde veredelingsbedrijven	76	4	-	11	12	36	8	5
1970 overige bedrijven	35	-	7	9	-	8	7	4
1970-1975 bijgekomen	-	-	-	-	2	-	-	-
1975 totaal	107	54	54	76	31	68	29	

1) Zonder veredeling van betekenis.

Bijlage 5. Omvang van de melkveestapels in 1970 en 1975

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrijven														Gemiddeld aantal koeien per be- drijf 2)				
	met koeien																		
	0		1-10		10-20		20-30		30-40		40-50		50 en meer			totaal			
'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75		
Tot 5 ha	4	4	13	9	3	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	19	7,8	8,7
5-10 ha	1	2	34	16	132	95	3	19	-	-	-	-	-	-	-	170	132	12,3	14,3
10-15 ha	-	1	-	4	111	39	30	70	-	14	-	7	-	-	-	141	135	16,8	23,1
15-20 ha	-	1	-	3	19	5	15	18	2	7*	-	6	-	3	36	43	20,3	29,2	
20-30 ha	-	1	-	-	3	2	16	7	6	6	2	7	-	6(1)	27	29	27,1	39,0	
Vanaf 30 ha	-	1	-	-	1	-	1	1	-	1	-	2	1	2(2)	3	7	30,7	55,0	
Totaal	5	10	47	32	269	147	65	115	8	26	2	23	1	11(3)	397	365	15,6	21,8	
Zuivere rundveebedrijven	1	-	5	3	51	30	18	34	3	16	2	16	1	8(3)	81	107	18,6	28,4	
Rundveebedrijven 3)	-	-	6	7	57	28	19	13	3	4	-	1	-	1	85	54	16,5	18,7	
Rundveebedr. met ver- edeling	1	-	16	5	65	35	17	26	-	4	-	4	-	2	99	76	14,5	21,5	
Veredelingsbedrijven	2	5	5	10	14	11	-	5	-	-	-	-	-	-	21	31	10,7	12,3	
Gemengde veredelingsbedr.	-	1	11	3	58	33	7	27	-	3	-	1	-	-	76	60	14,1	19,1	
Overige bedrijven	1	4	4	4	24	10	4	10	2	1	-	-	-	-	35	29	15,7	18,0	

1) Tussen haakjes waarvan met minstens 75 koeien.

2) Met koeien.

3) Zonder veredeling van betekenis.

Bijlage 6. Omvang van de bedrijfseenheden veredeling in 1970 en 1975

	Aantal hoofdberoepsbedrijven									
	blok		Laren		Broeken		Exel		land- goederen	
	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75	'70	'75
Mestkalveren:										
10- 25	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-
25- 50	2	-	1	-	1	-	-	-	-	-
50-100	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
100 en meer	1	1	-	-	-	-	1	1	-	-
Mestvarkens:										
10- 50	160	91	61	32	53	28	34	23	12	8
50-100	127	93	45	38	41	26	33	19	8	10
100-200	38	72	17	26	8	25	10	19	3	2
200-500	7	33	4	15	1	11	2	5	-	2
500 en meer	1	2	1	2	-	-	-	-	-	-
Fokvarkens:										
10- 20	59	26	26	12	22	9	9	3	2	2
20- 40	68	54	20	14	27	26	18	12	3	2
40- 60	20	26	6	9	5	8	8	8	1	1
60- 80	2	14	1	5	-	6	1	2	-	1
80-100	1	5	1	2	-	-	-	2	-	1
100 en meer	2	8	-	1	2	4	-	3	-	-
Leghennen:										
500- 1000	8	3	3	2	3	1	2	-	-	-
1000- 2500	7	2	4	-	2	2	-	-	1	-
2500- 5000	5	5	1	3	2	1	2	1	-	-
5000-10000	2	2	1	1	-	-	1	1	-	-
10000 en meer	3	3	2	2	1	-	-	1	-	-
Mestkuikens:										
5000-10000	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
10000-20000	3	2	2	-	1	2	-	-	-	-
20000-40000	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
40000 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Bijlage 7. Arbeidsopbrengsten in 1975 per bedrijf en per arbeidskracht op de bedrijven

Arbeidsopbrengst per bedrijf in guldens	Arbeidsopbrengst per man								Totaal bedrij- ven	Totaal arbeids- opbrengst x 1000 gld.	Ha cultuur- grond	Totaal arbeids- krachten
	15000	20000	24700	29600	35000	40000	45000	en meer				
Tot 15000	72	-	-	-	-	-	-	-	72	813	532	73
15000-20000	2	61	-	-	-	-	-	-	63	1086	630	65
20000-24700	11	-	51	-	-	-	-	-	62	1355	684	73
24700-29600	11	-	-	40	-	-	-	-	51	1385	700	62
29600-35000	1	13	-	-	32	-	-	-	46	1473	640	60
35000-40000	-	9	-	-	-	19	-	-	28	1055	487	37
40000-45000	-	-	17	-	-	-	6	-	23	974	385	40
45000 en meer	-	-	-	6	1	-	-	13	20	1169	373	28
Aantal bedrijven	97	83	68	46	33	19	6	13	365			
Arb.opbr. x 1000 gld.	1424	1803	1830	1404	1092	716	253	788		9310		
Ha cult. grond	876	956	798	649	446	334	129	243			4431	
Aantal arb.kr.	123	105	85	52	34	19	6	14				438

76 Bijlage 8. Enkele belangrijke kengetallen van bedrijven met melkvee in de Graafschap

	Bedrijven in LEI-boekhouding							
	1972/73		1973/74		1974/75			
	met 15-25 koeien	met minstens 25 koeien	met 15-25 koeien	met minstens 25 koeien	met 15-25 koeien	met minstens 25 koeien	gewone ligboxen stal	met minstens 25 koeien ligboxen stal
Aantal bedrijven	20	20	18	20	19	11	11	17
Ha cultuurgrond per bedrijf	13,3	23,8	13,7	20,6	27,1	11,6	18,9	23,7
Aantal koeien per bedrijf	20,1	35,3	20,9	34,6	64,5	20,2	34,2	51,4
Aantal grootvee-eenheden per bedrijf	29,5	49,6	31,3	49,6	84,8	29,2	48,3	71,4
Aantal mestvarkens per bedrijf	113	91	86	146	49	54	93	80
Aantal fokzeugen per bedrijf	19	14	14	11	8	26	13	5
Aantal sbe per bedrijf	138	187	125	188	249	134	171	213
Aantal arbeidskrachten per bedrijf	1,5	1,8	1,5	1,8	1,8	1,4	1,7	1,9
Aantal sbe per arbeidskracht	92	106	87	107	141	96	109	117
Aantal sbe per ha	11,1	8,3	9,5	9,8	9,8	11,6	9,1	9,1
Totale opbrengsten per ha	12334	8347	10295	11210	9667	12298	9422	9323
Waarvan in de rundveehouderij per ha	4831	4881	4737	5260	7279	5619	5706	7421
Waarvan uit de verdelingssector per ha	7169	3283	5271	5783	2303	6493	3639	1852
Totale kosten per ha (PB)	11632	7758	11433	11551	9772	15218	11225	10456
Waarvan arbeid per ha	3162	1910	3198	2826	2052	4337	3244	2767
Waarvan grond en gebouwen per ha	831	669	918	883	1186	1303	757	1181
Waarvan veevoer per ha	5386	3249	5189	5651	3972	6524	4626	3834
Waarvan meststoffen per ha	265	261	259	267	380	342	328	408
Netto-overschot 1) per ha (PB)	702	589	-1138	-341	-106	-2920	-1803	-1133
Ondernemersoverschot (EB) 2)	4194	6763	-20536	-11967	-5104	-39097	-40749	-34585
Arbeidsopbrengst 3) per sbe (EB)	334	279	186	245	203	84	120	145
Kg melk per koe	4467	4884	4584	4774	5285	5019	4643	5297
Melkgeld per koe	178	196	170	190	204	196	182	210
Omzet en aanwas per koe	1980	2178	2086	2206	2397	2397	2229	2558
Kg N per ha grasland	984	883	897	775	678	705	659	824
	253	236	241	237	326	293	262	349

1) Niet als kosten in aftrek gebrachte productiefactoren ondernemerschap en bedrijfsleiding.

2) Resultaat op basis van de werkelijke situatie t.a.v. eigendom en pacht.

3) Niet als kosten in aftrek gebrachte productiefactoren ondernemerschap, bedrijfsleiding en handenarbeid.

Bijlage 9. Prognose van het verloop van het aantal hoofdberoepsbedrijven tot 1985

Leeftijds- klasse	1970-1975		1975-1980		1980-1985		1985	
	aantal 1970 1) roeps- be- diging veran- zaken dering	uittre- ding effectief 2)	aan- tal 1975 roeps- be- diging veran- zaken dering	uittre- ding effectief door be- roeps- be- diging veran- zaken dering	aan- tal 1980 roeps- be- diging veran- zaken dering	uittre- ding effectief door be- roeps- be- diging veran- zaken dering	aan- tal aan- leef- tijds- klasse	toe- tre- ding
Tot 30	8	7	7	4	4	4	4	4
30 - 35	26	10	18	6	13	5	9	30 - 35
35 - 40	32	11	37	9	27	8	21	35 - 40
40 - 45	65	11	42	6	41	5	31	40 - 45
45 - 50	66	2	64	1	41	1	40	45 - 50
50 - 55	65	3	61	2	61	2	38	50 - 55
55 - 60	70	2	64	1	60	1	60	55 - 60
60 - 65	46	3	55	1	48	15	45	60 - 65
65 e.o.	19	13	17	14	17	14	15	65 e.o.
Totaal	397	64	365	71	312	65	263	
		7		6		5	2	23 4)
		2		2		2		
		41 3)		26		4		

- 1) De leeftijdsopbouw in 1970 is vanwege de niet-effectieve mutaties bij beroepsverandering en z.g. overige oorzaken enigszins aangepast.
- 2) Uittreding door beroepsverandering 11 (daartegenover door anderen voortgezet 2 en toetreding uit C groep 2); uittreding door overige oorzaken 4 (daartegenover door anderen voortgezet 2).
- 3) Toetreding door 40 zoons en 1 vreemde bij beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden; opvolgingspercentage 64.
- 4) Bij een opvolgingspercentage bij beroepsbeëindiging van 36.

Literatuur

Th.L. van Berkel	Laren: Agrarische verkenning en berekening van het arbeidsinkomen	Den Haag 1973
LEI-Interne Nota 193
A. Bikker	Nieuwe bedrijfssystemen voor de melkveehouderij	In: Bedrijfsontwikkeling juli 1971
E.F. Geessink	Melkveehouderij moet grondgebonden produktietak blijven	In: Boerderij
14-19 juni 1976
L.B. van der Giessen	Inkomensmogelijkheden voor het weidebedrijf	Den Haag 1970
LEI-publicatie 3.13
L.B. van der Giessen	Inkomenspositie en bestaansmogelijkheden van weidebedrijven	Den Haag 1971
LEI-publicatie 3.21
L.B. van der Giessen	De concurrentiekracht van de traditionele grupstal	Den Haag 1974
LEI-publicatie 3.47
J. de Hoogh	De economische betekenis van landbouwgrond	Amsterdam 1971
Intree-rede V.U.
J.J.J. Klopprogge	De bedrijfsopvolgingssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw	Den Haag 1975
LEI-publicatie 2.71
A. Maris	Modernisering van de landbouw: Waarom en waarheen?	In: Bedrijfsontwikkeling sept. 1976
B.H. Perdok	Prognoses ten behoeve van de structuurvisie Noorden des Lands	Den Haag 1976
LEI (niet gepubliceerd)
B. van der Ploeg	De gebondenheid van melkveehouders	Den Haag 1976
LEI-publicatie 2.80
J. de Veer en
L.B. van der Giessen	Melkproduktie op bedrijven zonder voldoende eigen ruwvoer	Den Haag 1974
LEI-Nota 121
K.M. Veldkamp	Studiebedrijven met zomerstalvoeding	Den Haag 1976
LEI-publicatie 3.64
C.J.M. Wijnen	Structuuronderzoek melkveebedrijven	Den Haag 1976
LEI-concept-publicatie